

Socialt isolerede kvinder

med anden etnisk baggrund
i Københavns Kommune

ALS RESEARCH APS

Als Research ApS
November 2008

Socialt isolerede kvinder

med anden etnisk baggrund
i Københavns Kommune

INDHOLD

FORORD.....	7
INTRODUKTION & HOVEDKONKLUSIONER	9
INTRODUKTION	11
Baggrund.....	11
Formål.....	11
Isolation og marginalisering.....	12
HOVEDKONKLUSIONER.....	13
Beskæftigelse.....	14
Drømme og ønsker.....	14
Forholdet til kommunen	15
Profil af kvinderne i undersøgelsen	13
Sociale forhold og livsvilkår	13
Social isolation og marginalisering	16
OM RAPPORTEN.....	19
Datagrundlag.....	19
De mest isolerede?.....	20
Informanterne.....	19
Rapportens opbygning.....	21
Udsagnskraft og repræsentativitet.....	20
DEL I: SOCIALE FORHOLD OG LIVSVILKÅR	23
KAPITEL I: PROFIL AF DE ISOLEREDE KVINDER.....	25
Forskelle.....	25
...og ligheder	25
Minoritetsvilkår	25
Migrationsvilkår	25
Marginaliseringsvilkår	26
Profiler og idealtyper	26

KAPITEL 2: HVERDAG OG LEVEFORHOLD	29
Dagligdag – stille og urolig	29
Familie	32
Skilsmisse	33
Familien på godt og ondt	33
Helbred	31
Kønsroller - enlige mødre med eller uden mænd	35
Forhandling om kønsroller	36
Netværk	34
Social kontrol	34
Manglende mobilitet	35
Religion	37
Ressourcer	37
'Ressourcesvage' kvinder	38
'Ressourcestærke' kvinder	38
Sproget som kerneressource	39
Økonomi og fattigdom	30
KAPITEL 3: DRØMME OG ØNSKER	41
"De skal bare ikke være som mig"	43
Et godt kvindeliv	41
De yngre mere ressourcestærke	42
De problemovermandede, nedslidte og ældre kvinder	42
Et roligt og ubekymret liv	44
DEL II: BESKÆFTIGELSE OG ARBEJDE	45
KAPITEL 4: KVINDERNES BESKÆFTIGELSESSITUATION	47
Nuværende situation	48
Nye beskæftigelsesregler	49
Typer af beskæftigelse	50
Beskæftigelsestilbud til matchgruppe 4 og 5	50
Basale behov og levekundskaber	51
Tidligere erfaringer	47
KAPITEL 5: BARRIERER FOR BESKÆFTIGELSE	55
Personlige barrierer	55
Samfundsmæssige barrierer	56
DEL III: FORHOLDET TIL KOMMUNEN	57
KAPITEL 6: MØDET MED KOMMUNEN	59

Jobcenteret.....	64
Kvindernes syn på kommunen.....	59
Opdeling af socialområdet og beskæftigelse/integration	60
Skiftende sagsbehandlere og jobvejledere	62
Systemets kompetencer vs. kvindernes systemkompetencer	62
Problemstillinger i mødet mellem kommunen og kvinderne	60
KAPITEL 7: DILEMMAER I MØDET MELLEM KVINDER OG KOMMUNE.....	67
Beskæftigelse som middel og mål	67
De elementer, som virker, er dem, systemet ikke kan mønstre.....	68
Hvad skal adgangen til disse kvinder bruges til?.....	67
Hvordan løses sociale problemer, og hvem har ansvaret?	67
Hvornår har kulturen en betydning?.....	69
Pisk eller gulerod: At kunne skelne og differentiere.....	69
Skal være stærk for at være svag	69
Sprog.....	68
DEL IV: SOCIAL ISOLATION OG MARGINALISERING	71
KAPITEL 8: DEN SOCIALE ISOLATIONS UDTRYK OG KARAKTER.....	73
En særlig social isolation for kvinder med anden etnisk baggrund?	75
Marginaliseringsvilkår	74
Migrationsvilkår	74
Minoritetsvilkår	73
KAPITEL 9: KONSEKVENSER AF SOCIAL ISOLATION OG MARGINALISERING.....	77
Konsekvenser for børnene.....	78
KAPITEL 10: AT BRYDE DEN SOCIALE ISOLATION OG MARGINALISERING	81
Identifikation og inspiration	82
Læring af livs- og levekundskaber	82
Organiseret netværk.....	81
Succeskriterier	81
Udnyttelse af eksisterende viden og erfaringer	82
KAPITEL 11: BETRAGTNINGER OM KRING INDSATS OG TILGANG.....	83
LITTERATUR.....	85
BILAG 1 - IDÉKATALOG.....	89
BILAG 2 - OVERSIGT OVER KONTEKSTINFORMANTER	95

FORORD

Socialt isolerede kvinder med anden etnisk baggrund i Københavns Kommune præsenterer resultaterne af en kortlægningsundersøgelse foretaget i perioden februar – august 2008 på opdrag fra Socialforvaltningen og Økonomiforvaltningen i Københavns Kommune. Undersøgelsen er udført af chefkonsulent, cand.scient.pol. Helle Rahbæk Asserhøj, chefkonsulent, cand.scient.soc. Jacob Als Thomsen og projektassistent, stud.mag. Linda Orvokki Frimodt Hansen i regi af Als Research ApS.

Til undersøgelsen har været tilknyttet en styregruppe bestående af Flemming Nielsen og Birthe Lange fra Projektkontoret samt Jette Vinther Kristensen fra Økonomiforvaltningen i Københavns Kommune. Tilsvarende har været tilknyttet en følgegruppe bestående af Kirsten Hvenegård-Lassen, Kultur- og Sprogmodestudier, RUC; Gry Pedersen, Beskæftigelses- og Integrationsforvaltningen; Katrine A. Ohrt, Socialforvaltningen og Annam Naju Al-Hayali fra Økonomiforvaltningen. Vi takker alle medlemmer for godt samarbejde og stor fleksibilitet.

Undersøgelsen har trukket på en lang række personer, som har stillet deres knappe tid og store viden til rådighed for at belyse problematikken omkring isolerede kvinder med anden etnisk baggrund i København. En stor tak rettes til de mange kontekstinformanter, som har delt deres erfaringer og indsigt med os, og som har været engagerede og positive overfor undersøgelsen.

Den største tak går naturligvis til de kvinder, som har deltaget i undersøgelsen. Vi er glade og taknemmelige over, at de har indvilliget i at dele deres historier med os, og at de gennem både tårer og grin har betroet os den tillid at stille deres personlige erfaringer og oplevelser til rådighed for undersøgelsen. Vi nærer den dybeste respekt for deres overlevelse på trods og deres imødekommenhed over for os.

Helle Rahbæk Asserhøj

Linda Orvokki Frimodt Hansen

Jacob Als Thomsen

INTRODUKTION & HOVEDKONKLUSIONER

INTRODUKTION

Baggrund

Københavns Kommune har med baggrund i bl.a. rapporten *Unge indvandrere uden for arbejdsstyrken i Københavns Kommune* (CASA, 2006) og senere *Fattigdomsundersøgelsen* (Københavns Kommune, 2008) ønsket en kortlægning af sociale forhold blandt isolerede kvinder med anden etnisk baggrund i Københavns Kommune. Begge rapporter antyder, at der i København er udsatte grupper, bl.a. herunder kvinder med anden etnisk baggrund, som lever isoleret fra det omkringliggende samfund, og som formodes at leve under sociale, personlige og økonomisk vanskelige kår. Kommunen har med denne undersøgelse ønsket at få viden herom: at få adgang til og indblik i kvindernes egne beskrivelser af deres hverdagsituation og samfundsposition samt af deres oplevelser og erfaringer med kommunen og dens tilbud.

Undersøgelsen er den første af sin art, hvor de isolerede kvinder selv tegner et billede af deres hverdag og sætter ord på og historier bag den sociale isolation og marginalisering, som de lever i og med.

Formål

Undersøgelsens overordnede formål har været at kortlægge den sociale isolation og marginalisering blandt kvinder med anden etnisk baggrund i Københavns Kommune med henblik på at kunne målrette indsatsen for disse kvinder i forhold til kommunens sociale, beskæftigelsesmæssige og integrationsmæssige tilbud.

Der er gennemført en indsamling og formidling af viden om disse kvinders sociale forhold, livsvilkår, individuelle handlemuligheder og strategier med henblik på at forstå, hvad der skaber, betinger og vedligeholder deres sociale isolation. Hensigten har således været dels at tegne en profil af kvinderne og karakteren af deres isolation og dels at få viden omkring, hvordan kommunen kan målrette sin indsats for at bryde isolationen som et skridt på vej mod integration i samfundet og i arbejdsstyrken.

Som en del af undersøgelsens formål har kommunen ydermere udbedt sig et idékatalog med inspiration til indsatser i det videre arbejde med problemstillingen og de isolerede kvinder. Idékataloget findes i rapportens bilag I.

Isolation og marginalisering

Det har været en del af undersøgelsens mandat at beskrive og kortlægge isolationens og marginaliseringens natur og karakteristika. Der er i undersøgelsen taget udgangspunkt i et bredt marginaliseringsbegreb, der kan indfange f.eks. betydningen af migrationshistorie, kønsroller, familiemæssige forhold, uddannelses- og sundhedsforhold (psykisk og somatisk), økonomi, netværk samt graden af social kontrol i det etniske miljø. Marginalisering refererer til en udsat position, som oftest i forhold til arbejdsmarked, familie, hverdagsliv, helbred, uddannelse eller politisk deltagelse.¹ Begrebet dækker yderligere over, at man har en meget begrænset indflydelse på væsentlige vilkår i sit eget liv. Ofte fremhæves køn og etnicitet hver for sig og sammen som risikoparametre i forhold til udsathed og marginalisering. Herudover anføres det at være enlig forsørger også som en væsentlig marginaliseringsfaktor.²

Social isolation er også en betydningsfuld marginaliseringsfaktor, som refererer til fraværet af sociale interaktioner, kontakter og relationer. Den sociale isolation kan i princippet være frivillig og vil ikke nødvendigvis resultere i marginalisering. Den tvungne isolation opleves af den isole-rede som ensomhed og manglende netværk. Kendetegnende for kvinderne i denne undersøgelse er, at den sociale isolation er påtvunget, og at den på afgørende vis bidrager til deres marginalisering, både på et individuelt og på et samfundsmæssigt plan.

1: Munck (2002); Mørck og Nielsen (2006).

2: Mikkelsen (2001); Munck (2002).

HOVEDKONKLUSIONER

Profil af kvinderne i undersøgelsen

Gruppen af kvinder, der har deltaget i denne undersøgelse, er forskellige på en lang række punkter. De har forskellige aldre og oprindelseslande, forskellige baggrundshistorier og nuværende leveforhold, de har forskellige familiekonstellationer, og de har forskellige behov og ønsker. Forskellene og nuancerne er vigtige at understrege og være opmærksom på, særligt når det er fællestreks og mønstre, der nødvendigvis må være i fokus i hovedkonklusionerne.

Trods forskellene er der afgørende ligheder og fællestreks i kvindernes fortællinger. *For det første* deler de et minoritetsvilkår: De er alle minoriteter i et samfund og et system, som de føler sig udenforstående i og uforstående over for. En fællesnævner er en oplevelse af ikke at have viden om samfundet og ikke at have kontrol med eget liv. *For det andet* deler kvinderne et migrationsvilkår: Mange har en migrationshistorie med tortur og traumer, som fylder meget og påvirker både dem selv og familierne afgørende. Migrationen har også for en del familiesammenførte givet psykiske mén, der i udtryk og konsekvenser ligner de traumatiserede flygtninges. Herudover er det et fællesvilkår, at kvinderne ikke har deres egne familier i Danmark. *For det tredje* deler de et marginaliseringsvilkår: De er socialt isolerede, står uden for arbejdsmarkedet, mangler dansk kundskaber, mange er enlige mødre efter skilsmisse, lever under økonomisk trange kår og lider af mange psykiske og fysiske helbredsproblemer.

Sociale forhold og livsvilkår

Kvindernes hverdag er i høj grad præget af at overleve og af at holde familien kørende. De fleste af kvinderne er ene-ansvarlige og ene-omsorgsgivere i deres familier, uanset om der er en ægtefælle eller ej. Hverdagen byder på mange bekymringer: Omkring fysisk og psykisk helbred hos både familiemedlemmer og dem selv, omkring økonomien, omkring savnet af familien i hjemlandet, omkring børnene og deres trivsel, omkring et oplevet pres fra kommunen.

Det er kendetegnende for de fleste af kvinderne, at deres altovervejende rolle og identitet er som omsorgsgivere, og at de samtidig i meget lille omfang modtager omsorg og støtte fra andre. At der er en ægtefælle og børn er ikke ensbetydende med, at følelsen af ensomhed og isolation ikke er der. Familien er det primære netværk på godt og ondt. Kvinden har en rolle i familien, hvor de øvrige medlemmer er afhængige af hende og fungerer praktisk i hverdagen i kraft af hende. Mens børnene og evt. mand uden tvivl opleves af kvinderne som de vigtigste (måske eneste) formål i deres liv, er de samtidigt medvirkende til at begrænse, nedslide og isolere hende.

Cirka halvdelen af kvinderne er alene efter skilsmisse og er dermed også blevet eneforsørgere. Disse kvinder er særligt sårbare i forhold til ikke at have noget netværk og nogen aflastning eller hjælp til børnene. Nogle har et netværk i andre kvinder fra samme etniske gruppe, og netværket er kendetegnet ved at være i samme marginaliserede position. Samtidig er der også en social kontrol i de etniske grupper, som kan betyde en yderligere isolation af f.eks. fraskilte kvinder. Som hovedregel har ingen danskere i deres netværk.

Økonomien er generelt en kilde til stor bekymring hos mange af kvinderne. Flere, også af de enlige mødre, har oplevet at blive trukket i kontanthjælpen eller få den midlertidigt stoppet. Mange af de enlige mødre har mellem 2 og 4 børn, og familien lever på grænsen til fattigdom, da kontanthjælpen og eventuelle tillægsydelse langt fra rækker til husleje, regninger, medicin, mad, tøj, transport m.m. Flere kæmper med at skaffe mad på bordet fra midt på måneden, hvor pengene er sluppet op, og den trængte økonomi giver mange bekymringer på især børnenes vegne.

Drømme og ønsker

Som udgangspunkt afviser kvinderne at have drømme på egne vegne. De yngre, mere ressourcestærke adskiller sig ved at have en drøm om at arbejde og være selvstændige og uafhængige, men for langt størstedelens vedkommende er håbet om et bedre liv opgivet. Alle kvinderne drømmer om, at deres børn skal klare sig godt, få en uddannelse og et arbejde, blive gift og stifte familie. Mange af kvinderne er meget direkte i deres ønske om, at børnene i hvert fald ikke skal ende som dem. Herudover er det meget tydeligt gennem deres historier, at de ønsker at få fred, at få et roligt liv uden bekymringer og helbredsproblemer og uden pres og kontrol fra kommunen. Endelig drømmer rigtig mange af kvinderne om at være tæt på den familie, der bor uden for Danmark.

Beskæftigelse

Meget få af kvinderne har uddannelses- eller erhvervs erfaringer fra oprindelseslandet. Det typiske billede er, at de har et grundskoleforløb bag sig, hvis overhovedet noget. For de flestes vedkommende har de i Danmark været igennem forskellige, som oftest afbrudte sprogskoleforløb, og nogle har også været i kortere aktiveringsprojekter uden at det har ført noget med sig. Der er mange grunde til de afbrudte eller manglende beskæftigelsesforløb, bl.a. mange barsler, migrationsrelaterede traumer, helbredsproblemer, at ægtefællen har forsørget familien, og at kvinden selv og/eller ægtefællen ikke har ønsket det.

Den nuværende situation for størstedelen er, at de er på kontanthjælp og for den resterende del, at de er selvforsørgede. Nogle af kvinderne har modtaget kontanthjælp siden de ankom til Danmark, mens andre er begyndt at modtage senere som følge af f.eks. skilsmisse og pludselig rolle som eneforsørger, eller af at mandens sygdom eller pensionering har nødvendiggjort yderligere indtægt til familien. Fællesnævneren er dog, at hvor kvinderne tidligere har gået hjemme, stilles der nu krav om, at de skal i arbejde med målet om at blive selvforsørgende.

De nye beskæftigelsesregler gør på den ene side, at der er kommet fokus på at få folk i gang og ikke lade dem sidde passivt under forhold, som for nogens vedkommende er uacceptable. Med andre ord er der mange, som med de nye regler er blevet 'opdaget' i systemet og dermed principielt er et skridt nærmere at bryde isolationen. På den anden side er der nogen, for hvem beskæftigelse – og for høje krav i det hele taget – er så langt fra, hvad der er realistisk muligt, at kravene risikerer at tvinge dem ud i en yderligere social isolation og marginalisering.

Der er mange både personlige og samfundsmæssige barrierer for at komme i gang for kvinderne. Manglende danskundskaber, motivation og arbejdsidentitet er sammen med helbredsproblemer, eneansvar for familien og husholdningen og ofte pasning af syge eller handicappede familiemedlemmer væsentlige personlige barrierer for at komme i aktivering eller beskæftigelse. På det samfundsmæssige plan handler barriererne om urealistiske krav og forventninger til kvinderne, manglende rummelighed og fleksibilitet i beskæftigelsestilbud, manglende inddragelse og anerkendelse af de sociale problemstillinger i vurderingerne af kvindernes arbejdsevne, manglende støtte og hjælp til problemer i familien bag kvinden og manglende imødekommelse af kvindernes egne ønsker og behov.

Forholdet til kommunen

Forholdet til og oplevelser med kommunen fylder meget i interviewene med både kvinder og kontekstinformanter. Især Jobcenteret spiller en central rolle, idet kvindernes eneste eller primære kontakt til kommunen typisk foregår herigennem.

Kvindernes oplevelse af mødet med kommunen er præget af en blanding af frygt og mistillid. Som entydig fællesnævner kan siges, at ingen af kvinderne forventer sig noget positivt af kommunen, og de fleste er enten skrækslagne eller frustrerede over dens magt til at gribe ind i deres liv, f. eks. i form af at stoppe ydelser, fjerne børnene osv. Af samme grund ønsker de fleste af kvinderne helt at slippe for kontakten med kommunen, hvis det var muligt. Mest bekymrende er måske, at meget få af kvinderne anser kommunen som et sted, hvor man kan henvende sig for hjælp.

Der fremtræder nogle meget klare problemstillinger i beskrivelserne af mødet mellem kommunen og kvinderne. *For det første* en problemstilling omkring opdelingen af socialområdet og beskæftigelse/integration. Kvindernes behov og problemer er i så overvejende grad sociale, at det vanskeligt kan adskilles fra eller underordnes kravet om at få dem i beskæftigelse. Herudover er det informanternes entydige vurdering, at koordineringen mellem Jobcenteret og kommunens sociale instanser er ikke-eksisterende. Idet Jobcenterets mandat er meget snævert, og idet kvinderne hverken har viden eller ressourcer til selv at henvende sig i de korrekte teams i socialcentre, er der en overhængende risiko for, at disse kvinder tabes imellem kommunens forskellige instanser.

For det andet er der en problemstilling omkring skiftende sagsbehandlere og jobvejledere, som giver stor forvirring og frustration. Det opleves af kvinderne som meget vanskeligt at skulle starte forfra med at fortælle en i forvejen pinefuld historie igen og igen, og den manglende koordinering

mellem kommunens forskellige kontorer og personer giver nogle i bedste fald forvirrede forløb og i værste fald nogle kontraproduktive forløb, hvor de forskellige instanser modarbejder hinanden. De skiftende personer på sagerne betyder, at den meget tiltrængte kontinuitet og personlige kontakt, som kan gøre hele forskellen i forhold til at rykke disse kvinder, går tabt.

For det tredje er der en problemstilling omkring det offentlige systems kvinde-/klientkompetencer i forhold til kvindernes systemkompetencer. Kvinderne har som udgangspunkt meget vanskeligt ved at gennemskue det offentlige system og deres egen placering heri. De forstår hverken de tilsendte breve eller kravene og forventningerne, som de mødes med. De føler sig ikke set og hørt og oplever møderne i kommunen som ydmygende. Set fra kommunens side er de klienter, som er vanskelige at passe ind i de gængse rammer for sagsbehandling. Deres udsathed kræver et system, hvor der er tid, ressourcer og overskud til at møde det enkelte menneske, og det har kommunen vanskeligt ved at mønstre.

I forhold til beskæftigelse som integration og målet om kortest mulige vej til selvforsørgelse, er kvinderne meget langt fra at blive integreret. Med deres massive sociale og helbreds-mæssige problemkomplekser, manglende motivation, frygt og mistillid i forhold til kommunen, deres manglende kompetencer i forhold til sproglige og kulturelle koder, for nogens vedkommende en uvilje mod forandringer i almindelighed og arbejde i særdeleshed osv., er de er med andre ord så langt fra arbejdsmarkedet og selvforsørgelse, at kommunen med sine forhåndenværende redskaber kommer til kort over for dem.

Der opstår mange dilemmaer i mødet mellem kvinderne og kommunen. For mange af disse kvinder er kontakten til kommunen ny og skyldes primært ændrede kontanthjælpsregler. Spørgsmålet er, hvordan kommunen håndterer denne adgang til kvinderne, og hvordan denne viden anvendes. I forlængelse heraf er spørgsmålet om, hvorvidt sociale problemer kan løses via beskæftigelse, hvilket kvinderne i denne undersøgelse er meget tydelige eksempler på har sine vanskeligheder og begrænsninger. Det kommunale system er i sig selv så kompliceret og uoverskueligt, at det er en barriere for at bede om og modtage hjælp. Man skal med andre ord være utrolig stærk for at være svag i dette system, og det er disse kvinder ikke. Der er redskaber og tilgange som f.eks. nogle væresteder har vist virker i forhold til denne gruppe, men det er redskaber og tilgange, som kommunen har meget svært ved at tilbyde. Det handler om tid, ressourcer, fleksibilitet, tålmodighed, personlig kontakt og tillid samt individuelle løsninger.

Social isolation og marginalisering

På baggrund af datamaterialet står det klart, at den sociale isolation former kvindernes liv og hverdag, og at det er en afgørende faktor for deres fastholdelse i marginalisering. Det varierer mellem kvinderne, i hvor høj grad de er og føler sig fastlåst i deres isolation. De yngre, mere ressourcestærke er i en mindre fastlåst marginalisering, hvor de forskellige vilkår er mere bevægelige og umiddelbart synes lettere at bryde. De øvrige kvinder er i fare for at ende i en permanent social isolation og marginalisering i det danske samfund.

Kombinationen af minoritets-, migrations- og marginaliseringsvilkår giver den sociale isolation en særlig karakter for disse kvinder med anden etnisk baggrund – og den stiller tilsvarende særlige krav til at bryde den.

Minoritetsvilkåret er en del af den sociale isolations udtryk, og det er i høj grad med til at holde dem fast heri. Det træder tydeligt igennem i kvindernes manglende dansk kundskaber samt i deres manglende forståelse af det omkringliggende samfund. De er ikke systemvante og systemkompetente – som mange udsatte danskere – og de mangler basal viden om, hvad og hvor de kan henvende sig. Deres mistanke og skepsis i forhold til kommunen er i sig selv en barriere for at få støtte og hjælp og for at bryde med den sociale isolation.

For mange af disse kvinder har omstillingen til det danske samfund været ensom og uden støtte fra egen familie eller netværk. Flere af kvinderne er blevet familiesammenført til herboende mænd uden at kende til f.eks. deres misbrug eller psykiske sygdom og er endt i skilsmisse og dermed også isoleret i forhold til deres nye familie og det etniske netværk. Sammen med traume-problematikken spiller disse migrationsvilkår også en stor rolle i kvindernes nuværende isolation.

Den sociale isolation går hånd i hånd med at leve med fysisk og psykisk sygdom, med sparsom hvis nogen kontakt til arbejdsmarkedet, økonomisk trang kår, vanskelige familieforhold ofte med skilsmisser og til tider også med yderligere stækkende omstændigheder som f.eks. syge eller handicappede familiemedlemmer. Den sociale isolation i form af det manglende netværk bliver således yderligere sat på spidsen af rækken af socioøkonomiske og helbredsmæssige problemer, der tilsammen tegner marginaliseringen.

I forhold til konsekvenserne af kvindernes sociale isolation og marginalisering, fylder bekymringerne for børnene meget. Ud fra tesen om modborgerskab³ som en reaktion på ikke at blive inkluderet, kan man frygte, at nogle kvinder, og måske i særdeleshed deres børn, er i farezonen for at melde sig ud af de samfundsinstitutioner, som de ikke føler hverken rummer eller ønsker dem.

At bryde kvindernes sociale isolation og marginalisering kræver en erkendelse af, at marginaliseringen og dens konsekvenser smitter. Problemer og løsninger kan således ikke begrænses til kvinderne selv, men må inkludere deres familier og deres samlede problemkompleks. Det kræver derfor en helhedsorienteret indsats, hvor succeskriterierne tilpasses kvindernes faktiske tilstand og tilværelse. Det er for manges vedkommende de helt basale hverdagsbehov, der skal adresseres, og det forudsætter en viden og støtte, som kvinderne i dag ikke får i kommunen eller har hjemmefra. Der ligger mange positive erfaringer i f.eks. væresteders tilgang til og forløb med nogle af de mest isolerede kvinder. Det kan være et middel til at bryde kvindernes isolation, at disse steder i højere grad tildeles en aktiv rolle i samarbejde med eller som supplement til det kommunale system.

3: Jagd (2007).

OM RAPPORTEN

Datagrundlag

Datagrundlaget for undersøgelsen og rapportens konklusioner er to interviewundersøgelser med hhv. isolerede kvinder med anden etnisk baggrund i København og kontekstinformanter, dvs. aktører, der i deres daglige arbejde og virke har viden om eller kontakt til disse kvinder. Interviewundersøgelsen med kvinderne omfatter ca. 40 informanter. Interviewundersøgelsen med kontekstinformanter består af godt 30 interview.

Interviewene er foretaget i perioden april-juni 2008. Interviewene med kvinderne er typisk foretaget i kvindernes hjem, på væresteder eller i lokaler i en boligforening. Interviewene har haft varighed af mellem en halv og halvanden time, er med få undtagelser foretaget med tolk og er efterfølgende blevet oversat og transskriberet. Interviewene med kontekstinformerne er foretaget på deres arbejdspladser, har haft en varighed på mellem en og to timer og er ligeledes efterfølgende blevet transskriberet.

Informanterne

De interviewede kvinder udgør en broget gruppe af kvinder i forskellige aldre, med forskellige baggrunde og forskellige liv. Vi er kommet i kontakt med dem ad mange forskellige kanaler: via fagfolk og væresteder, gennem kvindeklubber og –foreninger, via kvindearrangementer, via boligsociale projekter, afdelingsbestyrelser og naboer, via familiemedlemmer og kontaktpersoner. Alle kvinderne har været meget imødekommende, men mange også nervøse ved at skulle snakke om sig selv og om ting, de ikke normalt, hvis overhovedet nogensinde, taler om.

Overordnet kan siges, at kvinderne for størstedelens vedkommende kommer fra de traditionelle flygtninge- og indvandrerlande, f.eks. Libanon, Marokko, Somalia, Irak, Iran, Afghanistan, Jordan, Pakistan og Tyrkiet. De er med få undtagelser 1. generationsflygtninge og –indvandrere (familiesammenførte) og har været i Danmark mellem 5 og 20 år. Kvindernes alder er fra 24 til 55 år, langt de fleste i 30'erne og 40'erne, og på nær 2 kvinder, er de også alle mødre. Den ene halvdel af kvinderne er gift og den anden halvdel er alene, primært som følge af skilsmisse. Alle kvinderne er bosat i Københavns Kommune.

Kontekstinformerne består af fagfolk, professionelle og frivillige, som i deres daglige arbejde på forskellig vis møder eller har kendskab til de isolerede kvinder. Det er alt fra velgørenhedsorganisationer til væresteder, aktiveringsprojekter til boligforeninger, kvindegrupper til boligbestyrelser, kommunalt ansatte til frivillige rådgivninger. Kontekstinformerne har bidraget med

deres erfaringer og viden omkring problemstillingen med social isolation blandt kvinder med anden etnisk baggrund i København (se bilag 2 for oversigt over kontekstinformanter).

Udsagnskraft og repræsentativitet

Denne undersøgelse er kvalitativ og har derfor i højere grad sit fokus i dybden end i bredden. Dvs. at resultater og analyser er repræsentative for denne gruppe kvinder, men altså ikke nødvendigvis for alle isolerede kvinder med anden etnisk baggrund og slet ikke for alle kvinder med anden etnisk baggrund som sådan. Trods mange nuancer og forskelle er der blandt både kvinderne selv og kontekstinformerne samtidig så mange enslydende erfaringer og observationer, at der tegner sig nogle klare mønstre med en udsagnskraft, der rækker ud over undersøgelsens 40 kvinder.

Ifølge flere kontekstinformanter er gruppen af kvinder med denne grad af social isolation og marginalisering af begrænset størrelse. Flere gæt lyder på, at det måske drejer sig om et par hundrede familier i København, der har det her skitserede omfang af personlige, sociale, sundhedsmæssige og økonomiske problemer. Samtidig peges der på, at denne gruppe er et ekstremt udtryk for en mere generel problemstilling omkring isolation og marginalisering blandt kvinder med anden etnisk baggrund, og at der således er en langt større mellemgruppe af kvinder, der har dele af eller svagere udtryk for samme livsvilkår.

De mest isolerede?

Kvinderne i denne undersøgelse er uden tvivl socialt isolerede og marginaliserede fra det samfund, som de bor og lever i. De udgør en del af gruppen af de 'mest isolerede'. Inden for denne gruppe er der grader af isolation og marginalisering, så der er samtidig en vis formodning om, at der er andre kvinder derude, som slet ikke kan findes i og med, at de ikke på nogle områder af deres liv er i kontakt med den omkringliggende verden.⁴

Blandt de interviewede kvinder og kontekstinformanter er der enighed om, at det drejer sig om en relativt lille gruppe, og at det ofte vil handle om meget traditionelle og meget religiøse familier, hvor kvinderne er forsørgede af manden og/eller dennes familie. Det er kvinder, som ifølge vores informanternes vurderinger er praktisk taget umulige at nå, da de ikke kommer uden for hjemmet overhovedet, ej heller i forbindelse med deres børn, indkøb m.v. Det er således vurderingen, at adgangen til disse kvinder udelukkende vil kunne ske igennem den nære familie, dvs. manden eller børnene.

4: Det vurderes ligeledes fra mange kontekstinformanters side, at der eksisterer lignende problemstillinger omkring social isolation for familiesammenførte kvinder fra Østeuropa og Asien, som for manges vedkommende er gift med danske mænd. Disse grupper indgår ikke i denne undersøgelse.

Rapportens opbygning

Rapporten består af fire dele.

Del I er en kortlægning af de isolerede kvinders sociale forhold og livsvilkår. Kapitel 1 giver et billede af, hvem kvinderne er. Heri opridses forskelle og ligheder blandt kvinderne og deres livssituation. Kapitel 2 beskriver deres hverdag og sociale forhold. Det drejer sig bl.a. om temaer som familien, netværk, helbred og økonomi. Endelig afsluttes første del af rapporten med i kapitel 3 at se på kvindernes drømme og ønsker for fremtiden.

Del II omhandler arbejde og beskæftigelse, som ud fra datamaterialets vægning er blevet tildelt et separat afsnit. I kapitel 4 opridses kvindernes tidligere erfaringer med uddannelse, arbejde og beskæftigelse samt deres nuværende situation, bl.a. i forhold til nye kontanthjælpsregler og beskæftigelseskrav. Kapitel 5 ser på de personlige og samfundsmæssige barrierer for at komme i beskæftigelse.

Del III indeholder analyser af kvindernes forhold til kommunen og dens forskellige instanser. Mødet med kommunen rummer tre primære temaer: Nemlig kvindernes syn på og erfaringer med kommunen; forskellige problemstillinger i mødet, herunder kommunens opdeling mellem det sociale og beskæftigelsesmæssige område og skiftende sagsbehandlere; og endelig en særskilt behandling af mødet med Jobcenteret. Disse temaer behandles i kapitel 6. Del tre afsluttes i kapitel 7 med at optegne nogle af dilemmaerne i mødet mellem kvinderne og kommunen.

Del IV opsamler på rapportens analyser i forhold til social isolation og marginalisering. I kapitel 8 optegnes den sociale isolations udtryk og karakteristika, mens kapitel 9 beskæftiger sig med dens konsekvenser, i særdeleshed for kvindernes børn. Overvejelser omkring, hvad der skal til for at bryde den sociale isolation og marginalisering, præsenteres i kapitel 10 og endelig indeholder kapitel 11 nogle afsluttende betragtninger omkring indsats og tilgang til de isolerede kvinder.

DEL I:

**SOCIALE FORHOLD
OG LIVSVILKÅR**

KAPITEL I:

PROFIL AF DE ISOLEREDE KVINDER

Forskelle...

Kvinderne, som har deltaget i denne kortlægningsundersøgelse, er i bund og grund meget forskellige både i forhold til baggrundshistorie og nuværende forhold. De er forskellige i forhold til alder, baggrund og oprindelsesland, oplevelser og erfaringer med at komme til og bo i Danmark og København, opholdslængde i Danmark, familieforhold og personlige forhold, helbred, drømme og ikke mindst deres forståelse og oplevelse af egen situation som isoleret.

Ligesom rammerne for kvindernes liv er forskellige, er deres ressourcer og behov det også. Der er kvinder, som selv udtrykker, og også udefra må vurderes som så trængte, at de har behov for en intensiv social indsats for at få samlet dem selv og deres liv og familier sammen igen. Omvendt er der kvinder, som på få afgørende punkter er stækkede, men som har stor handle- og viljekraft, og som har brug for meget lidt støtte og hjælp til at kunne bryde deres isolation. For nogle handler det om at overleve, for andre er der vilje og ønske om at leve.

...og ligheder

Trods forskellene, er der mange fællestræk og lighedspunkter i kvindernes historier, ikke mindst omkring minoritets-, migrations- og marginaliseringsvilkår.

Minoritetsvilkår

Hos mange af kvinderne er der en levende bevidsthed om at være 'fremmed' eller 'anderledes' i forhold til det omkringliggende samfund. På den måde deler de også et minoritetsvilkår, dvs. at være minoritet i et samfund, hvor de ikke føler sig hjemme, og hvor mange af kvinderne trods mange år i Danmark ikke forstår hverken sprog eller formelle og uformelle regler og normer. De er alle borgere i et samfund og et offentligt system, som de føler sig udenforstående i og uforstående over for. En entydig fællesnævner i beskrivelserne af hverdagen er en oplevelse af ikke at have kontrol med og styring af eget liv, og at andre mennesker og udefrakommende faktorer definerer og styrer væsentlige dele af hverdagen.

Migrationsvilkår

Med få undtagelser er kvinderne i denne undersøgelse 1. generationsflygtninge eller –indvandrere (familiesammenførte). Mange har en migrationshistorie med tortur og traumer, som fylder meget og påvirker både dem selv og familierne afgørende. Migrationen har også for en

del familiesammenførte givet psykiske mén, der i udtryk og konsekvenser ligner de traumatiserede flygtninges.

Herudover er det et fællesvilkår for langt de fleste, at de ikke har deres egne familier i Danmark. De er kommet hertil enten som flygtninge, måske med ægtefælle og (nogle af deres) børn eller som familiesammenførte til herboende flygtninge eller indvandrere. For mange af kvinderne fylder sorgen over tabet af familiens nærvær og savnet efter at have dem tæt på eller at kunne gense dem utrolig meget. Orienteringen mod oprindelseslandet er derfor også for en del af kvinderne meget markant, og der er dagligt mange bekymringer omkring derboende familie, skyld og dårlig samvittighed over ikke at være der og for nogens vedkommende også drømme om at vende tilbage.

Marginaliseringsvilkår

Selv om kvinderne sjældent bruger udtrykket isoleret om dem selv, er der ingen tvivl om, at de fleste er bevidste om – i ord og erfaring – at de er i en social udsat og marginaliseret position i det danske samfund. Få har eller har haft kontakt til arbejdsmarkedet og er kun som følge af nye kontanthjælpsregler kommet i regelmæssig kontakt med kommunen inden for de seneste år, for manges vedkommende udelukkende via Jobcentrene. Herudover er der et vilkår, som handler om familien og kvindernes ansvar og position heri. Lidt populært kan siges, at kvinderne alle er enlige mødre – med eller uden mænd. Det vil sige, at uanset om de er alene eller gift, står de med eneansvaret for børnene og den daglige husholdning, og for manges vedkommende er hverdagen præget af helbredsproblemer hos enten ægtefælle, børn eller en selv. Mange af kvinderne er fysisk og psykisk nedslidte og har meget vanskeligt ved at overskue og finde energi til et anderledes, mere offentligt liv. Herudover er økonomiske problemer en del af hverdagens bekymringer. Stigende leveomkostninger, én indkomst og for nogen mistet eller reduceret kontanthjælp er forskellige eksempler på, hvorfor det opleves som vanskeligt at få økonomien til at strække til de basale behov i hverdagen.

Profiler og idealtyper

Ud fra ovennævnte forskelle og ligheder, kan man danne nogle typologier, der på væsentlige områder grupperer nogle af kvindernes karakteristika og problemstillinger, og i grader og nuancer adskiller dem fra de øvrige grupper. I det følgende præsenteres disse profiler, som kan være et redskab til at differentiere og nuancere de overordnede og generelle problemstillinger i rapportens analyser og konklusioner.

1. Den yngre, mere ressourcestærke kvinde

Kvinde, som er blevet familiesammenført til herboende mand og har været i Danmark i ca. 6 år. Hun er 30 år og har 2 børn. Hendes egen familie bor i hjemlandet eller i et andet land.

Hun vil gerne uddanne sig og arbejde, men er ikke kommet i gang pga. problemer med ægtefælle og manglende kontakt til netværk eller kommunale instanser, der kan hjælpe hende. Hun er selv opsøgende, men oplever sig begrænset og bremset af omgivelserne. Hun er opsat på

at lære og bruge det danske sprog. Hun vil gerne, men motivation og ambitioner har fået mange knæk i både privat og offentlig regi, og hun fokuserer i stigende grad på at overleve og være der for sine børn. Åbningen til integration og arbejdsmarked er der, men bliver ikke udnyttet. Netværket er begrænset, hvis overhovedet eksisterende.

2. Den unge gamle kvinde

Kvinde, som er kommet hertil med sin mand for 15 år siden. Hun er midt i 30'erne og har 5 børn. Hendes familie bor i hjemlandet og savnet af dem spiller en meget aktiv del i hverdagens sorger. Hun har ingen uddannelse hjemmefra og har aldrig været på arbejdsmarkedet i Danmark. Hun taler og forstår ikke dansk og har meget lidt kontakt med det omkringliggende samfund. Hendes hverdag og kræfter går med at passe familien og manden, som er traumatiseret og førtidspensionist. Hun har selv problemer med ryg, migræne, angst og depression. Hun forstår godt, at hun skal arbejde for at modtage en ydelse fra kommunen, men kan hverken psykisk eller fysisk magte de krav, der stilles. Netværket er begrænset og består af andre kvinder i samme situation og med samme etniske baggrund.

3. Den ældre, nedslidte kvinde

Kvinde, som er kommet hertil med sin mand og børn for 12 år siden. Hun er 50 år og har 4 børn, hvoraf 2 bor i hjemlandet eller udlandet og 2 bor i Danmark. Hun lider af en række psykiske og fysiske sygdomme og sorgen over familien og børnene, som er langt væk, er stor. Hendes mand er også syg, og de bor i en lille lejlighed uden netværk og familie omkring sig. Hun kan ikke det danske sprog og har aldrig været under uddannelse eller i arbejde, hverken i hjemland eller i Danmark. Hun er skræmt af enhver kontakt til myndighederne. Hun har ikke et stort netværk blandt egen etniske gruppe og kommer kun ud for at komme i et værested et par gange ugentligt, hvis overhovedet.

4. Den problemovermandede kvinde

Kvinde sidst i 30'erne, hvor utallige problemer af psykisk, fysisk, social og økonomisk art har overtaget hendes liv. Hverdagen består i at navigere mellem disse for at holde sammen på sig selv og familien. Hun er fraskilt, har intet netværk og ingen aflastning og har praktisk taget ingen kontakt til det omgivende samfund. Børnene fylder meget, enten som problemramte eller som hjælpere til at få hverdagen og husholdningen til at fungere. Hun kan ikke tale eller forstå dansk og har et par afbrudte sprogskeleforløb bag sig som eneste erfaring med uddannelse og arbejde. Helbredsproblemer fylder og former hverdagen og gør tanken om beskæftigelse ikke-eksisterende.

Alle kvinderne i denne undersøgelse er socialt isolerede og befinder sig i en marginaliseret position i det danske samfund. Ovenstående profiler og idealtyper tjener til at illustrere, at der til trods herfor er grads- og artsforskelle inden for den samlede gruppe af kvinder.

KAPITEL 2:

HVERDAG OG LEVEFORHOLD

Dagligdag – stille og urolig

Hverdagen foregår for langt de fleste af kvindernes vedkommende inden for hjemmets fire vægge. Dagens vigtigste formål er de praktiske gøremål og faste rutiner med rengøring, madlavning, børnepasning og sygepleje. Blandt de interviewede kvinder lyder en typisk beskrivelse af dagen således: ”Jeg handler ind. Jeg tager hjem og går i gang med arbejdet, så kommer børnene hjem, da har jeg forberedt middagsmaden, så spiser vi. Så sidder vi lidt. Så laver de deres lektier... Sådan. Så er dagen gået” (Kvinde, 34 år).

Hverdagens stille rutiner er kædet sammen med uro, angst og bekymring. Hverdagen opfyldes med praktiske gøremål, men dét, der i høj grad optager kvinderne, er bekymringer omkring akut pengemangel, børnenes trivsel, det oplevede pres fra kommunen, sygdom, familien i hjemlandet, fremtiden m.m. På tværs af fortællingerne er der en række fællestræk af betydning for, hvordan dagligdagen forløber og formes:

For det første, at kvinderne er uden for arbejdsmarkedet og på overførselsindkomst. De fleste har levet sådan i mange år, nogle i en periode over 10 år, andre lige fra de kom til Danmark.

For det andet, at mange af kvinderne generelt set mangler mobilitet. Den fysiske lokalitet i deres liv består af hjemmet og steder i nærområdet, og den symbolske lokalitet i oprindelses- og udlandet, som man forbindes med primært via fjernsyn og telefon.

For det tredje, at migrationshistorien og afsavnet af familien i oprindelseslandet fylder meget. Mange af kvinderne er traumatiserede af krigsoplevelser, eller af migrationen i det hele taget, og har forskellige varianter af psykiske og fysiske mén. Særligt de ældre og problemovermannede kvinder har ikke kræfter til at klare de praktiske gøremål, da de er stærkt medicinerede og kæmper for at komme igennem dagen. Uroen i dagligdagen kommer således ikke kun af et ydre pres, men også af indre følelser af social isolation og sorg over det, man har mistet og savner.

Endelig, *for det fjerde*, er det også et fællestræk, at dagligdagens rammer opleves som værende skabt af ydre omstændigheder, som krig og flugt fra oprindelseslandet, og defineret af andre, som det sociale og politiske system i kommunen/Danmark.

Fra de interviewede kvinder er der nærmest ingen beskrivelser af sorgløse og glædefyldte begivenheder i dagligdagen. Nogle kvinder har tilknytning til et værested eller et kvindeprojekt, hvor

de kan komme et par timer dagligt en eller flere dage om ugen. Det er deres livline og typisk eneste kontakt til samfundet og til danskere. På nogle af værestederne foregår der lidt danskundervisning og aktiviteter såsom syning, gymnastik, madlavning, men værestederne er også økonomisk og ressourcemæssigt begrænsede i deres muligheder for at aktivere kvinderne. Der er dog ingen tvivl om, at kvinderne via kontakten med disse steder og med andre mennesker får flere kræfter og mere overskud, og at samværet med andre er en stor hjælp i forhold til at dele hverdagens bekymringer og sorger.

De yngre, mere ressourcestærke kvinder adskiller sig fra flertallet af kvinderne, ved at de på nogle områder har flere personlige ressourcer og et håb om, at de på trods af problemer og et stærkt afsavn af familie nok skal klare sig i Danmark. Hverdagen er for disse kvinder præget af mere aktivitet og et ønske om at lære nyt og opbygge kvalifikationer. Samtidigt oplever disse yngre kvinder på linje med flertallet af informanterne, at rammerne om deres tilværelse er ustabile pga. dårlig økonomi, manglende netværk, problemer med opholdstilladelse og en bevidsthed om at være marginaliseret i samfundet.

Økonomi og fattigdom

Flertallet af kvinderne er på kontanthjælp. De øvrige er selvforsørgede og et par stykker er førtidspensioneret. Mange af de interviewede kvinder er eneforsørgere på kontanthjælp, de fleste som følge af skilsmisse, og enkelte fordi de har mistet deres mand. De gifte kvinder lever sammen med mænd, der er i arbejde, på kontanthjælp eller på pension.

Økonomien er generelt en kilde til stor bekymring hos mange af kvinderne. Flere af de enlige mødre har oplevet at blive trukket i kontanthjælpen eller få den midlertidigt stoppet. Mange af de enlige mødre har mellem 2 og 4 børn, og familien lever på grænsen til fattigdom, da kontanthjælpen og eventuelle tillægsydelse langt fra rækker til husleje, regninger, medicin, mad, tøj, transport m.m.⁵ Fra kontekstinformanterne vurderes, at mange kæmper med at skaffe mad på bordet fra midt på måneden, hvor pengene er sluppet op. Set i et fattigdomsperspektiv tilhører nogle af de enlige mødre en udsat fattigdomsgruppe, der fastholdes i fattigdom, da pengene blot er ét blandt flere svære livsvilkår. Ifølge kontekstinformanterne har det alvorlige psykiske og fysiske konsekvenser for børnene, der lever under denne fattigdom. For nogle vedkommende handler pengene om ikke at have mulighed for at komme de større børns ønsker og krav om tøj og aktiviteter i møde – et vilkår, som børnene klager over og bliver drillet med i skolen:

5: I forhold til problematikken om økonomi og fattigdom blandt etniske minoriteter viser Fattigdomsundersøgelsen fra Københavns Kommune, at i 2005 levede knap 30 procent af alle indvandrere og efterkommere under fattigdomsgrænsen. Dette tal skal ifølge undersøgelsen sammenlignes med knap 17 procent af alle københavnere. I undersøgelsen vurderes, at der således er en dobbelt så stor andel af indvandrere og efterkommere, der er fattige end andelen af fattige blandt alle københavnere. Se Københavns Kommune (2008).

'Kontanthjælpen rækker kun til den tiende i måneden, jeg sværger, og så er den færdig, så er der ikke mere tilbage. Fire børn skal have lommepenge, de skal have mad og tøj, de er blevet bevidste og de vil gerne ud: 'Giv mig hundrede kroner, giv mig en halvtredser', altså alle børn har de samme krav'' (Kvinde, 37 år).

En del af de enlige mødre og deres børn overlever med hjælp fra væresteder eller ved at låne penge af evt. netværk. En anden strategi er at aflevere børnene tidligt i institution eller SFO for at være sikker på, at de får morgenmad. De ældre og syge kvinder overlever typisk med hjælp fra voksne børn, der arbejder og bidrager til forsørgelsen af deres forældre.

Et andet økonomisk problem er en dyr husleje. I mange af boligområderne, hvor kvinderne bor, er huslejepriserne steget igennem de sidste par år, hvilket har medført et øget økonomisk pres, særligt på eneforsørgerne. På den ene side er kvinderne altså tvunget til at flytte fra deres bolig, da den er for dyr, men på den anden side kan de ikke overskue at finde et nyt sted at bo og er kede af, at deres børn skal flytte fra et boligkvarter, hvor de føler sig trygge og hjemme.

Fattigdommen har reelle konsekvenser for disse kvinder og deres familier i dagligdagen. Udover at være en evig anledning til usikkerhed og bekymring, har det også sundhedsmæssige og sociale konsekvenser. Mange har ikke penge til medicin og sundhed og rigtig ernæring er en ikke-eksisterende luksus. Vaner som rygning kan smadre en families budget fuldstændig. Derudover er fattigdommen også i sig selv isolerende. Ikke alene fordi der ikke er midler til at gå ud og foretage sig noget (det er der ofte heller ikke energi til), men også fordi budgettet – og stoltheden – ikke tillader f.eks. at invitere folk ind i hjemmet, som for mange af disse kvinder ville indebære at skulle servere og byde på noget.

Helbred

Mange af kvinderne lider af helbredsproblemer som depression, søvnløshed, migræne, angst som følge af psykiske mén og traumer, og fysiske sygdomme som rygsmerter, ledegigt, forhøjet blodtryk og diabetes. Det er størstedelen af de interviewede kvinder, der lider af sygdom i forskellig karakter og omfang – og helbred er uden tvivl et af de væsentligste marginaliseringsvilkår for denne gruppe.

Blandt kontekstinformerne er der generelt enighed om, at sygdom udgør en af de væsentligste barrierer for kvindernes handlefrihed og -muligheder. Temaet 'psykosomatisk sygdom' fylder en del i deres beskrivelser, hvor nogle påpeger, at kvindernes fokus på sygdom kan være en måde at signalere et behov for omsorg og pleje, som de ikke modtager fra nogen kanter i deres hverdag, men selv yder i stor stil over for familien. På baggrund af denne undersøgelse er det ikke muligt at vurdere, i hvilken grad sygdommene er psykosomatiske. Fokus er i stedet på erfaringer, vurderinger og oplevelser af, hvordan og hvornår sygdom optræder som et betydningsfuldt problem i kvindernes liv. Mange kvinder oplever, at deres sygdom har en afgørende og for nogen livstruende betydning i deres dagligdag.

På det individuelle plan kæmper kvinderne med de sundhedsmæssige problemer og med at tackle sygdommens konsekvenser. På et mere praktisk plan udgør sygdommen en barriere for at kunne forsørge sig selv og familien, med økonomisk afhængighed af sociale ydelser til følge. Sygdom bliver således ikke kun et personligt anliggende, men en faktor og et forhold inden for rammerne af det sociale system.⁶

Overordnet set er sygdom af særlig og afgørende betydning for kvindernes og familiernes livssituation som marginaliseret. På den ene side forhindrer sygdommen selvforsørgelse og medfører en afhængighed af sociale ydelser. På den anden side følger der med den sociale ydelse en anerkendelse af sygdommen, og af at afhængigheden af systemet er legitim og nødvendig. Sygdommen bliver så at sige kvindernes bedste, ofte eneste, kort til at forsøge at modsætte sig, hvad de oplever som kommunens magt og kontrol med deres liv. Det er kendetegnende, at det skaber voldsomme frustrationer, når kommunen ikke anerkender deres sygdom, til tider på trods af lægens dokumentation. Det opleves af kvinderne som om, at kommunen underkender deres trængsler, og det kommer til at handle om manglende anerkendelse af dem som mennesker. Emnet vækker i interviewene stærke følelser af afmagt, vrede og uretfærdighed, som følgende citat er et eksempel på:

”De er stride, ingen hjælper (...) Der var på et tidspunkt, sagde hun med det samme, at jeg ikke kan få kontanthjælp. Men hvorfor?... Men jeg har sundhedsmæssige problemer.. jeg har ondt i maven, jeg har psykiske problemer krig og krig, jeg var jo i Libanon, mange problemer altså, min psykiske situation, forstår du mig? (...) jeg har fået rygsmerter. Men at gå på arbejde, det kan jeg ikke, jeg siger til dem for eksempel, at jeg kan godt arbejde altså fra to til tre timer, men hun siger til mig, ’Nej’, du skal komme op på de 300 timer ellers er der ingen kontanthjælp” (Kvinde, 42 år)

Kvinderne oplever sig umyndiggjort, når deres historier ikke tages for gode varer, og når sagsbehandlere og jobvejledere har magten til at definere, om de er syge eller ej ved at vælge at anerkende eller underkende sygdommen. Sygdommen bliver et offentligt anliggende, og den bliver først reel idet systemet definerer den som sådan. Indtil sygdommen er anerkendt, er truslen om at miste den sociale ydelse overhængende, samtidig med at kvinderne selv oplever sygdommen som den direkte årsag til og barriere imod nogensinde at kunne gøre sig uafhængig af netop den sociale ydelse.

Familie

Familien spiller en hovedrolle i kvindernes liv. Både som tryksgivende fællesskab og som en central del af problematikken omkring isolation og marginalisering. Med undtagelse af to har de interviewede kvinder alle børn. De fleste har børn i skolealderen. Den ene halvdel af kvinderne

6: Det har ikke ligget indenfor denne undersøgelses område at gå nærmere ind i sundhedssystemet i forhold til disse kvinder. Det ville være endog meget relevant at se nærmere på de praktiserende lægers, sundhedsplejerskernes samt det psykiatriske systems rolle. Ifølge flere kontekstinformanter er mange af kvinderne fejlmedicinerede og f.eks. kvindekrisecentre melder om stigende psykiatriske problemer blandt de kvinder, der henvender sig til dem for hjælp.

er gift, den anden halvdel er alene, hovedsageligt grundet skilsmisse. Den nære familie er for manges vedkommende den primære eller eneste kontakt til andre mennesker. Det er få af kvinderne, der har deres egen familie i Danmark, og selv om de i andre tilfælde bliver en del af svigerfamilien, er det helt tydeligt ikke det samme, og savnet af egen familie er stort. Den manglende familie har også en praktisk konsekvens i og med, at der ikke er bedsteforældre eller andre til at aflaste og hjælpe ved sygdom og økonomiske problemer eller som omsorgsgivere og reference for familieliv, traditioner og opdragelse. Særligt gælder det for de familiesammenførte kvinder, der er blevet skilt, at de med skilsmissen også mister kontakten til svigerfamilien, og herefter i endnu højere grad mangler deres egen familie og netværk.

Skilsmisse

Omkring halvdelen af de interviewede kvinder er skilt, hvoraf flere oprindeligt er familiesammenført til ægteskaber med problemer som psykisk sygdom, misbrug eller vold. Skilsmissen har for mange af kvinderne medført et større ansvar for deres egen og deres børns trivsel i Danmark, socialt såvel som økonomisk. Flere angiver, at selv om skilsmissen har forbedret deres situation, er det alligevel meget hårdt at være eneforsørger og klare hverdagen i Danmark. Et dominerende fællestræk blandt kontekstinformeranterne er vurderingen af, at skilsmisser ofte har en dobbeltbetydning: På den ene side ansporer og understøtter det en selvstændiggørelse hos kvinderne, mens det på den anden side disponerer kvinderne for en yderligere marginalisering og udsat position.

Familien på godt og ondt

Det er karakteristisk for mange af de interviewede kvinder, at familien som enhed er problemramt. Det er konstellationen af flere problemer som psykisk og fysisk sygdom, misbrug, vold, manglende børneopdragelse, boligproblemer, manglende opholdstilladelse og fattigdom, der gør familien til et kerneaspekt i isolations- og marginaliseringsproblematikken. I det følgende opridses denne problematik.

Det er kendetegnende for mange af de interviewede kvinder, at deres altovervejende rolle og identitet er som omsorgsgivere, og at de samtidig i meget lille omfang modtager omsorg, støtte og vejledning fra andre. At der er en ægtefælle og børn er ikke ensbetydende med, at følelsen af ensomhed og isolation ikke er der. Familien er det primære netværk på godt og ondt. Kvindens rolle som ene-ansvarlig og ene-omsorgsgiver fastholder hende i en rolle i familien, hvor de øvrige medlemmer er afhængige af hende og fungerer praktisk i hverdagen i kraft af hende. Mens børnene og evt. mand uden tvivl opleves af kvinderne som de vigtigste (måske eneste) formål i deres liv, er de samtidigt medvirkende til at begrænse, nedslide og isolere hende. Mange af de ældre og voksne børn bor stadig hjemme, og det er derfor ikke et forhold, der nødvendigvis ændrer sig i takt med, at små børn bliver ældre.

At kvindens rolle som ene-ansvarlig også kan være medvirkende til at begrænse, nedslide og isolere hende genkendes og bekræftes af størstedelen af kontekstinformeranterne. Vurderingen er, at kvindernes behov i høj grad underordnes familiens. Kvindens ansvar for familien ses som stærkt medvirkende til, at hun ikke kan deltage f.eks. på arbejdsmarkedet; ansvaret for den problemramte familie begrænser i det hele taget deltagelse uden for hjemmet.

Dilemmaet optræder også i kvindernes egne fortællinger, men her opleves ansvaret for hjemmet ikke i første omgang som en barriere eller en begrænsende faktor. Omvendt er oplevelsen i højere grad, at det er sygdom, økonomiske vanskeligheder og pres fra kommunen, der begrænser og hæmmer deres mulighed for at tage ansvar for hjemmet og børnene. Ønsket om at værne om børnene og holde sammen på familien – på godt og ondt – kan også ses som et bolværk mod og en sikkerhed i forhold til oplevelsen af svære livsvilkår og marginalisering.

Børnene har meget forskellige kår i kvindernes familier. Nogle af børnene klarer sig f.eks. videre i uddannelsessystemet på trods af familiens problemer, eller måske netop i kraft af at det alligevel lykkes familierne at hænge sammen. Det synes at ske dels pga. forældrenes ambitioner, om at børnene skal klare sig godt, og dels pga. børnenes bevidsthed om forældrenes trængsler i forhold til at sikre dem et godt liv. Andre af kvindernes børn lider dog under morens eller familiens livsvilkår og har voldsomme problemer i og uden for skolen med både indlæring og sociale relationer.

Netværk

Der er grader af isolation i forhold til at have et netværk eller ej. Den nære familie er for manges vedkommende den primære eller eneste kontakt til andre mennesker. Nogle har en ægtefælle og/eller børn, andre har også nære eller fjerne slægtninge og bekendte i deres eget etniske netværk. Det er en generel observation, at ingen har danskere i deres netværk med undtagelse af dem, der kommer på et værested eller f.eks. et sprogcenter og har kontakt med de ansatte der. Gruppen af yngre familiesammenførte kvinder fortæller, at de hilser på og sludrer med pædagoger og andre forældre i deres børns institutioner og skoler.

Det er et helt typisk træk, at det netværk, som nogle af kvinderne altså har, er et svagt netværk, forstået på den måde, at det typisk består af andre kvinder i samme socialt udsatte livssituation med samme etniske baggrund som dem selv, og netværket kan derfor i ligeså høj grad tjene til at fastholde og bekræfte et marginaliseringsvilkår end til at nedbryde det. Det svage netværk har flere betydninger: *For det første* optræder der ikke relationer, som de kan drage nytte af i forhold til at bryde isolationen, f.eks. som adgangsgivende til arbejdsmarkedet.⁷ *For det andet* er der få muligheder for, at kvinderne møder 'modhistorier', der udfordrer og giver et nyt og andet perspektiv. Tværtimod er der i det interne og nære netværk rig lejlighed til, at kvinderne bekræfter hinanden i (negative) historier og oplevelser, f.eks. i forhold til kommunen, og derved forstærker en kollektiv oplevelse af at høre til en marginaliseret gruppe.⁸

Social kontrol

Der peges fra mange kontekstinformanters side på, at de etniske netværk – både de nære omkring kvinderne og de bredere i og på tværs af boligområderne – udover at være trygge og

7: Netop i forhold til sammenhængen mellem netværk og arbejdsmarkedsintegration viser andre undersøgelser, at det at have kontakter og netværk tilknyttet det danske arbejdsmarked i samspil med andre forudsætninger, kan styrke muligheden for jobsøgning og arbejde.

8: Jagd (2007).

støttende også kan have en begrænsende og kontrollerende betydning. Særligt fraskilte kvinder kan være genstand for sladder og rygter, som yderligere isolerer dem og deres børn. En kontekstinformant, der selv har arabisk baggrund, siger f.eks.: ”Dem, der er alene, de er mest presset, fra sladder... Hvis hun går frem og tilbage, ’nå, hvor skal hun hen?’ Så hun ligesom bliver hjemme... så er det bedre for hende, fordi det er ikke så godt for kvinderne. Man siger ’nå, hun går ud hver dag, måske hun har en kæreste’ eller noget, og det er forbudt i vores kultur” (Kontekstinformant). Det lader til, at der er nogle forskelle imellem de etniske grupper, hvor der i hvert fald i forhold til skilsmisser f.eks. er større accept i de somaliske netværk.

Udover skilsmisse fortæller både kvinder og kontekstinformanter om andre forhold, der også kan være så tabuiserede, at kvinderne dels af frygt og dels af tvang, vælger at isolere sig for at undgå sladder og snak. Det kan f.eks. være misbrug, psykisk sygdom, handicap eller vold i familien. Den sociale kontrol kan være med til at forhindre kvinderne i både at søge hjælp og at opsøge eller indgå i et støttende netværk. Ligeså vel som etniske netværk kan tjene som bolværk mod personlig og social isolation ved at udgøre et fællesskab med lignende baggrund og forståelse af minoritetsvilkåret, kan det altså også være udstødende og fordømmende.

Manglende mobilitet

Flere kontekstinformanter kobler fraværet af netværk sammen med en manglende mobilitet hos kvinderne. *For det første* har de erfaringer med, at en del af kvinderne typisk ikke bevæger sig fysisk langt væk fra hjemmet og lokalområdet. Dette kan skyldes både angst, usikkerhed, sygdom og restriktioner fra ægtefællen. *For det andet* beskrives den manglende mobilitet i sammenhæng med at leve i stærkt problemramte familier, som kun fungerer i kraft af kvindens tilstedeværelse. Det kan f.eks. være ægteskaber med en misbrugende eller psykisk og/eller fysisk syg mand eller et handicappet barn. Familiemedlemmernes sygdom binder kvinderne fysisk og mentalt til hjemmet grundet pasningen af manden/barnet. Herudover kan den sociale kontrol og tabuisering af problemer betyde, at kvinderne indskrænkes i at opsøge og færdes i omgivelserne. *For det tredje* forklares den manglende mobilitet i sammenhæng med sårbarheden ved at være eneforsørger og samtidig være ramt af sygdom.

Kønsroller - enlige mødre med eller uden mænd

Det er som tidligere nævnt kendetegnende for størstedelen af kvinderne, at deres altovervejende rolle og identitet er som omsorgsgivere, og at de samtidig i meget lille omfang modtager omsorg og støtte fra andre. Ansvaret for hjemmet og børnene er kvindernes alene. Derfor er alle kvinderne på sin vis at betragte som enlige mødre – med eller uden mænd.

Det er et kønsrollemønster, hvor manden er den offentligt udadgående og kvinden den privat hjemmegående. Kønsrollerne er for mange meget traditionelt opdelt. For nogle kvinder er deres eneste offentlige rolle det at være forælder til børn i institutioner og skoler, hvor flere forsøger at deltage i møderne til trods for, at de ikke forstår, hvad der bliver talt om.

Kvinderne møder divergerende krav og forventninger fra familien og samfundet, herunder det sociale system og arbejdsmarkedet. Nogle kvinder ser sig selv helt og holdent som omsorgsgiver i familien, og de oplever kravene udefra som et negativt pres på dette deres primære hverv. Andre kvinder, primært de yngre mere ressourcestærke, oplever i mindre grad rollen i hjemmet som deres eneste identitet. Fælles for kvinderne er, at de nu i højere grad må navigere mellem den private og den offentlige sfære – for nogle kvinder som konsekvens af, at de er blevet skilt og for andre pga. de ændrede beskæftigelseskrav i forhold til at modtage kontanthjælp. Dette nødvendiggør for nogle af kvinderne en forhandling om kønsrollemønstret og deltagelse uden for hjemmet. En forhandling som for kvinderne også indebærer en mediering mellem personlige ønsker, familiens bedste, rollen som hustru og ansvaret for børnene.

Forhandling om kønsroller

Blandt de yngre familiesammenførte kvinder er der tegn på skred i kønsrollemønstrene, både hvad angår arbejdsfordelingen i hjemmet og den udadgående rolle i samfundet. Her beretter kvinderne selv om, at de insisterer på at ville arbejde, selvom deres ægtefæller ikke synes, at de skal, eller tror at de kan. Flere kontekstinformanter fortæller om samme spirende tendenser, f. eks. historier med vellykket arbejdsmarkedsintegration af kvinder pga. at manden tager del i at aflevere og hente børn i institutionen og de praktiske gøremål i hjemmet.

De yngre kvinders forhandling handler om at ville opnå en selvstændighed og social og økonomisk uafhængighed af manden ved at erhverve sig personlige kvalifikationer og kompetencer. Det handler ligeledes om at være rollemodel for børnene, ikke mindst døtrene. Disse kvinder er oftest familiesammenførte, og de ønsker at tjene deres egne penge og have et meningsfyldt indhold i dagligdagen, når ægtefællen er på arbejde og børnene i institutioner. De har et ønske om forandring af de traditionelle roller og mønstre. De yngre, gifte kvinder knytter an til arbejdet som noget, der giver selvstændig mening, og orienteringen mod arbejdet er frivillig. Det er også et fællestræk blandt disse kvinder, at de kender andre kvinder både i deres oprindelsesland og i Danmark, som er på arbejdsmarkedet.

Ifølge kontekstinformanter kan de nye kontanthjælpsregler ligeledes tjene som en katalysator for, at flere kvinder indleder en lignende forhandling i hjemmet. Det er i disse tilfælde i højere grad krav og pres udefra end eget initiativ, der initierer forhandlingen. Ikke desto mindre skabes der nogle brudflader, hvor rollefordelingen i hjemmet bliver tvunget på dagsordenen af økonomiske og pragmatiske hensyn. Omvendt kan det ydre pres på kvindens offentlige deltagelse også betyde en yderligere økonomisk og social isolation af kvinden, hvis udfaldet bliver, at der takkes nej til de sociale ydelser pga. kravet om beskæftigelse og kvindens fravær i hjemmet.

Uden at lave en bred etnisk generalisering er det kendetegnende for de somaliske kvinder i denne undersøgelse, at de er mere selvstændige og uafhængige end de øvrige kvinder. En stor del af dem er alene, men også i familier med to voksne spiller kvinden en stor rolle som forsørger og medbestemmer inden for familien. Ifølge både mange kontekstinformanter og flere af kvinderne selv, har mange somaliske kvinder efter ca. 10 år i Danmark rykket sig markant tættere på samfundets institutioner og arbejdsmarkedet. De har for manges vedkommende lært sig sproget og i hvert fald tilstrækkeligt

til at kunne arbejde eller påbegynde en uddannelse. Forestillinger og ønsker om arbejde fylder også meget for de somaliske kvinder, der ikke er i gang endnu – og frustrationer hænger som oftest sammen med ikke at kunne få et job eller tilstrækkelig hjælp til at uddanne sig eller finde et arbejde.

Religion

Religion fylder generelt ikke meget i de interviewede kvinders historier, og det samme gælder kontekstinformanternes vurderinger. De fleste af de interviewede kvinder er muslimer, men religionen optræder ikke som en stor del af deres referenceramme.

Når religion konkret optræder i fortællingerne er det i forhold til emner som skolevalg, at bære tørklæde, ægteskab, forbud mod arbejde og ønsket om, at offentlig deltagelse sker i sammenhænge, hvor kun kvinder er til stede. Det er kendetegnende, at emnerne er præget af en tvetydighed; på den ene side henvises til religionen og på den anden side til livsvilkår og behovet for tryghed. Et eksempel på dette er forbuddet mod at arbejde. Nogle af kontekstinformanterne og enkelte af kvinderne selv fortæller, at forbuddet mod at kvinden arbejder i nogle tilfælde er et religiøst forbud, begrundet i kontakten til mænd på arbejdspladsen. Kvinderne kan i deres egne netværk se en tendens til, at nogle familier fravælger kontanthjælpen, når ydelsen medfører krav om arbejde, og at fravalget begrundes ud fra religion. Denne tendens vurderes at gælde i mindre omfang. Det er meget få af kvinderne, der direkte siger, at deres mænd ikke vil have, at de arbejder. De veksler mellem at henvise til religionen og til, at manden forsøger at beskytte dem fra dårlig behandling og diskrimination i samfundet og på arbejdspladsen. En del af kvinderne har selv oplevet at blive forulempet, overfaldet eller hånet pga. at bære tørklæde – oplevelser som for nogle bekræfter dem i mandens bekymringer.

Flere kontekstinformanter fortæller, at forbuddet mod at arbejde handler lige så meget om traditioner og kønsroller som det handler om religion. Mange mænd og også kvinder er vant til, at kvinderne er hjemmegående, og de kan ikke forestille sig en ny struktur i hjemmet, hvorfor mandens, og i nogle tilfælde også kvindens, holdning er, at det er bedst, at kvinden forbliver hjemmegående.

Forbuddet mod at deltage i et offentligt liv grundet religion er vanskeligt at sige noget direkte om, da det i sagens natur volder problemer at skabe kontakt til og indhente viden om kvinder, der ikke tillades at optræde offentligt overhovedet. Samlet set fremstår religionen i denne gruppe kvinder som religiøse normer, koder og traditioner, der praktiseres med fleksibilitet og pragmatik i hverdagen. Samtidigt fastholdes bestemte værdier og kollektive religiøse overbevisninger.

Ressourcer

Alle de interviewede kvinder har en migrationshistorie, der på forskellig vis har påvirket omstillingen til det danske samfund. Forskellige håndterings- og livsstrategier har således ledt til forskellige livssituationer og dermed også forskellige problemer og ressourcer. De fleste af

kvinderne i denne isolerede gruppe oplever en fastholdelse og et meget begrænset perspektiv i forhold til at se en vej ud af problemerne. Samtidigt er der også kvinder i gruppen, igen særligt de yngre, der på eget initiativ forsøger at mobilisere ressourcer til at forandre deres situation. Og med flere kontekstinformanters ord, så er disse kvinders daglige overlevelse i sig selv et vidnesbyrd om en betragtelig mængde ressourcer hos den enkelte.

'Ressourcesvage' kvinder

Det er kendetegnende, at størstedelen af de interviewede kvinder udelukkende taler deres modersmål. Det er meget få, der taler dansk, og en mindre del taler lidt dansk. I forhold til uddannelse har en mindre del taget uddannelse i oprindelseslandet, typisk en delvis eller færdig grundskoleuddannelse. Langt størstedelen har altså ikke uddannelse eller arbejds erfaring hverken fra oprindelseslandet eller Danmark. Mange af kvinderne har været eller er i en eller form for sprogtræning eller aktivering, men har aldrig været på det danske arbejdsmarked. Som tidligere nævnt har størstedelen af kvinderne helbredsproblemer som depression, søvnløshed, migræne og angst som følge af psykiske mén og traumer samt fysiske sygdomme som rygsmerter, leddegigt, forhøjet blodtryk og diabetes.

I forhold til en karakteristik af kvindernes ressourcer kan opsummeres en række begrænsende faktorer:

- Analfabetisme og manglende danskkundskaber
- Fysisk og psykisk sygdom
- Manglende uddannelse og arbejds erfaring fra oprindelsesland og Danmark
- Økonomiske problemer og/eller fattigdom
- Manglende netværk og støtte
- Manglende viden om og kendskab til danske samfundsforhold

Et fællestræk blandt de resourcesvage kvinder er som sagt, at de ikke på eget initiativ kan mobilisere ressourcer til at forbedre og forandre deres situation økonomisk, sundhedsmæssigt og socialt. Et andet fællestræk er, at de i meget ringe grad sætter ord på eller reflekterer over deres egne ressourcer og handlemuligheder. Mange af kvinderne oplever derfor at være i en fastlåst position, hvor de ikke kan se en vej ud af den nuværende problemfyldte tilværelse.

'Ressourcestærke' kvinder

Blandt en mindre gruppe af de interviewede kvinder, hvor de fleste er yngre, er det et fælles træk, at disse kvinder, på trods af svære livsvilkår og for nogle en situation som enlige forsørgere til mellem 2-4 børn, forsøger at mobilisere deres ressourcer til at opnå forandringer og forbedringer af deres livssituation. På tværs af fortællingerne fra disse kvinder kan der udpeges en række generelle fællestræk og styrker, som i varierende grad gør sig gældende:

- Danskkundskaber under udvikling
- En vis uddannelse og arbejds erfaring fra oprindelseslandet
- Mindre eller ingen sygdom

- Et vist kendskab til danske samfundsforhold og arbejdsmarkedsstruktur
- Vilje og lyst til at arbejde og være uafhængig

På linje med de ressourcetsvage kvinder er det kendetegnende for de mere ressourcestærke, at de lever under vanskelige livsvilkår. Der er mange bekymringer over f.eks. at være eneforsørgere, at længes efter familien bosat i udlandet, manglende permanent opholdstilladelse og stofmisbrug i familien. Denne gruppe har dog på trods af bekymringerne, af manglende netværk og af manglende støtte et ønske om og vilje til forandring, og de forhandler snarere end accepterer deres marginaliserede position i det danske samfund.

Sproget som kerneressource

At kunne det danske sprog understreges fra alle informanter som meget afgørende. *For det første* fordi sproget i sig selv er adgangsgivende til det danske samfund, både på et socialt og et institutionelt plan. Tilsvarende har manglende sprog i sig selv en marginaliserende virkning. *For det andet* er sproget et vigtigt redskab til at kunne opsøge hjælp og vejledning og derved mobilisere egne ressourcer omkring at forandre vanskelige livsvilkår. *For det tredje* er sproget af særlig betydning, fordi det bidrager til en anerkendelse og selvstændighed; det giver kvinderne en stemme både i bogstavelig og overført betydning. Med det danske sprog kan de repræsentere deres egne synspunkter og forsvare sig selv. En kvinde fortæller i følgende citat om følelsen af ikke selv at kunne tale og udtrykke sig på dansk:

”Sproget er et problem over det hele... Det er meget hårdt, fordi vi kan ikke sproget. Vi har hele tiden en person med som hale, om det så er på hospitalet eller kommunen. Altså i stedet for at have en mellem-person, er det så ikke bedre, at jeg selv kan tale direkte? Men det kan vi ikke. Vores hovedproblem er sproget og dette er ikke noget man kan løse synes jeg (...) Den første generation kan jo intet, den anden generation kun lidt...” (Kvinde, 48 år)

Manglende danskfærdigheder er en stor kilde til frustration og afmagtsfølelse for disse kvinder. Ikke alene i kontakten med kommunen, men også i hverdagssituationer, hvor de ikke kan forklare sig og forsvare sig, og hvor det opleves som både nedværdigende og angstprovokerende, når de f.eks. ikke forstår skolens eller lægens behandling af deres børn. Tilsvarende frustrerende er det for mange af kvinderne, særligt med flygtningebaggrund, der lider voldsomt under indlærings- og koncentrationsbesvær. Mange har reelt opgivet at lære sproget efter mange mislykkede forsøg. Samtidig er der også små solstrålehistorier, hvor f.eks. værestedernes langsigtede, trygge og mere praktiske læringsmiljø, f.eks. via madlavning, alligevel formår at give nogle kvinder mod og ordforråd til at forsøge sig lidt med at tale dansk.

KAPITEL 3:

DRØMME OG ØNSKER

”De drømmer sgu ikke om noget...de er så udslukte mange af dem. Det er meget uhyggeligt, når man spørger dem om, hvad de drømmer om, så drømmer de ikke om noget. Bare de kunne få fred, og hvis bare der ikke var så meget arbejde, og det ikke var så hårdt det hele. Og hvis man spørger dem, hvad drømte du så om, da du var ung?... så er der nogle få af dem, der har haft en eller anden drøm en gang, men de fleste har aldrig drømt om noget. De kan ikke komme i tanke om noget. De er opvokset steder, hvor der ikke var plads til en drøm. Man kunne jo ikke blive noget alligevel...” (Kontekstinformant).

Som udgangspunkt er det meget vanskeligt at få kvinderne til at tale om deres håb, drømme og ønsker for dem selv og deres liv. Mange af kvinderne griner og bliver lidt forlegne ved snakken om drømme og ender med at konstatere, at der ikke rigtig er noget, de drømmer om. Et standard svar lyder: *”Til mig selv ønsker jeg ikke noget”*. De er helt tydeligt ikke vant til at reflektere over drømme og ønsker og over, hvad der kunne være anderledes i deres liv – og slet ikke til at blive spurgt personligt til det og give udtryk for det. Særligt på det personlige plan er det vanskeligt for dem på den ene side overhovedet at forestille sig forandringer og forbedringer og på den anden side, hvordan disse i så fald skulle kunne opnås. Dette til trods for, at de bestemt ikke lægger skjul på hverdagens store og små problemer i samtalerne.

Ifølge flere kontekstinformanter hænger dette bl.a. sammen med, at kvindernes hverdag i den grad er opfyldt med problemstillinger omkring opfyldelsen af konkrete og basale behov. EN kontekstinformant siger om sit arbejde med kvinderne: *”Jeg roder rundt i, hvad der er det mest basale behov for os, vi er slet, slet ikke kommet til, hvad de egentlig selv vil i deres liv?”* (Kontekstinformant). Herudover fremhæves det også fra flere sider, at mange af disse kvinder har en mere fast ide om, at livet er forudbestemt efter andres (Allahs, ægtefællens, familiens) vilje, på en måde der vanskeliggør refleksion over forandrings- og forbedringsmuligheder: *”Jeg tror, det er sådan en konkret tankegang, der forhindrer dem i at tro, at de selv har indflydelse på, at deres liv kan blive anderledes”* (Kontekstinformant).

Et godt kvindeliv

Det er alligevel muligt at få et indtryk af, hvad kvinderne betragter som et godt kvindeliv for sig selv gennem deres beskrivelser af problemer og bekymringer og ved at spørge omvendt til savn og mangler i deres liv i dag. Det handler meget om at kunne sproget, at have et godt helbred og at have myndighed over eget liv. Hverdagens bekymringer fylder meget – lige fra at kunne hænge fysisk og psykisk sammen til at kunne få økonomien til at strække til mad og tøj til børnene. For

alle kvinderne er sproget en meget stor barriere, personligt og socialt. Når snakken falder på netværk og ønsket om f.eks. at have danskere heri, så er det meget fjernt fra deres hverdag, og hvad de ser sig i stand til. Dette er ikke forbundet med tanker om diskrimination eller dårlig behandling, men mere med en konstatering af, at der jo ikke er nogen, der gider tale med dem eller interessere sig for dem, når de ikke kan sproget.

Derudover er der blandt informanterne også nogle forskelle, særligt imellem gruppen af yngre familiesammenførte og de øvrige ældre, mere nedslidte og problemramte.

De yngre mere ressourcestærke

Flere af de yngre peger på manglende statsborgerskab som et problem i forhold til på den ene side at kunne rejse frit og besøge familien i mere eller mindre krigsplagede hjemlande og på den anden side at føle sig anerkendt som ligeværdig borger i Danmark: *"Men hvis man ikke har det (statsborgerskab, red.), så kan det virkelig mærkes, man har en stor mangel, at man ikke er som andre mennesker"* (kvinde, 24 år). Flere af kvinderne er det eneste familiemedlem, som ikke har opnået dansk statsborgerskab, og det er en tydelig sorg – både i forhold til status i forhold til børnene og familiens øvrige medlemmer og i forhold til at være årsag til, at familien ikke kan rejse til bestemte oprindelseslande. I nogle tilfælde rejser den øvrige familie uden moren.

Derudover er drømmen om et arbejde meget præsent for disse kvinder. De vil gerne være uafhængige – af familien, af manden, af kommunen – og de er meget bevidste om, at arbejde er en vigtig del af at have et 'normalt' liv i det danske samfund. Blandt de helt unge er det også tydeligt, at synet på kvinder i arbejde er anderledes end blandt de ældre kvinder, som har levet isoleret i Danmark i længere tid. De yngre peger på, at de også ville have ønsket at arbejde i deres oprindelseslande, og at derboende kvindelige familiemedlemmer i de yngre generationer allerede gør det. Få af kvinderne udtrykker direkte ønske om at vende tilbage til deres oprindelseslande, selv om savnet af deres egne familier uden undtagelse fylder meget. De har en længsel efter at have deres familie og netværk omkring sig, men de yngre har en klar opfattelse af, at deres og ikke mindst børnenes hjemland er Danmark og en stor værdsættelse af muligheder og fordele for f. eks. børnenes sikkerhed og uddannelse.

De problemovermandede, nedslidte og ældre kvinder

For den overvejende del af undersøgelsens informanter, nemlig gruppen af kvinder som er ældre, har været mange år i Danmark og som føler sig meget trætte og nedbrudte, er der i højere grad tale om en konstatering af savn og længsel end om egentlige fremtidsrettede ønsker og håb. Det handler for mange af disse kvinder om at overleve og komme igennem hverdagen, om et bedre helbred og om at gense familien i oprindelseslandet: *"Ro i sindet, jeg har lyst til at se min familie... mit helbred...at se min familie, altså det er det jeg ønsker"* (Kvinde, 62 år).

En kontekstinformant fortæller om denne gruppe af kvinder: *"Altså, vi har jo nogen, der bare drømmer om at dø. Som har det så dårligt, at de simpelthen ikke ønsker at leve... Men der er jo også rigtig mange...der drømmer om at komme hjem til deres hjemland. Hjem til deres mor og far. Eller søster."*

Altså der er også mange, der bare drømmer om at få lidt fred og ro. Og ha' det lidt harmonisk. Slippe af med dæmonerne i deres liv. Med søvnløshed og mareridt og sådan... Og de drømmer rigtig meget om at gøre det bedre for deres børn" (kontekstinformant). For denne gruppe er drømmen om oprindelseslandet meget nærværende, især men ikke udelukkende for kvinder, der er kommet til Danmark som flygtninge.

Endelig er der en gruppe kvinder med mellemstlig baggrund, der, pga. voldsom stress over, hvad de oplever som et konstant pres fra kommunen, økonomiske problemer og en stigende følelse af ikke at være velkomne i Danmark længere, overvejer at rejse tilbage til deres oprindelsesland trods uroligheder og krigslignende tilstande dér.

"De skal bare ikke være som mig"

Kvinderne har lettere ved at tale om drømme og ønsker, når det ikke handler om dem selv, men om deres børn. De fleste udtrykker ønsker om, at deres børn skal være trygge, sunde, klare sig og få en uddannelse – med andre ord, ønsker som enhver mor har for sine børn. Det mest bemærkelsesværdige er et hyppigt forekommende og meget stærkt ønske om, at børnene i hvert fald ikke skal ende i samme situation og position som dem selv: *"at de bliver til noget i fremtiden...at de studerer og arbejder, ikke at de bliver som mig altså..."* (Kvinde, 34 år).

At børnene skal have et anderledes liv end deres mødre handler i første omgang om, at de kan vokse op i trygge og sikre rammer – noget kvinderne er meget bevidste om og taknemmelige over: *"Jeg elsker Danmark, da mine børn er uden for fare her"* (Kvinde, 55 år). Mange af mødrene har krig og tortur med som en afgørende del af deres historier og selv om dette i høj grad påvirker børnene i disse familier, så er det frataget den direkte frygt for at miste livet på daglig basis.

Dernæst handler det om, at mødrene ønsker at deres børn skal lykkes og klare sig i det danske samfund. De af kvinderne, hvis børn klarer sig godt i skolen, er meget stolte og lykkelige over det, og de har mange håb investeret i, at børnene får uddannelse og senere arbejde. Igen henviser de til sproget som afgørende: At børnene i de fleste tilfælde er født og/eller opvokset i Danmark og derfor kan begå sig sprogligt i modsætning til deres mødre.

Der er således en meget klar opfattelse af, at rammerne for deres børn er bedre i Danmark, og at børnene har et tilhørsforhold til Danmark, som ikke kan erstattes af forældrenes oprindelseslande – også selv om forældrene ikke deler følelsen af tilhør: *"Her er deres fremtid, og de kan se deres fremtid her, og de studerer. Men for os er det ikke vores land, altså jeg føler ærligt talt ikke, der er en fremtid for mig her"* (Kvinde, 39 år). Samtidig udtrykker flere af dem bekymring for, om deres børn vil blive behandlet på lige fod med danske unge, f.eks. for pigernes vedkommende, når de bærer tørklæde.

Et roligt og ubekymret liv

Fællesnævneren for størstedelen af kvindernes historier er uro, utryghed og bekymringer – hvad enten det har ophav i migrationshistorien, helbred, familie og børn, økonomi eller andet. Selv om kvinderne peger på den ydre sikkerhed og tryghed for deres børn i Danmark (*”Du sover mens vinduet står åbent, du går ud og er ikke bange”* Kvinde, 42 år), er der ingen tvivl om, at de personligt sidder med det stik modsatte: nemlig en høj grad af usikkerhed og utryghed. Som flere af både kvinderne selv og kontekstinformeranterne fremhæver, så går meget af kvindernes energi med at holde sammen på sig selv, at lægge ansigtet i rette folder, når de er ude eller blandt fremmede for så at krakelere og falde fuldstændig sammen, så snart de er inden for hjemmets fire vægge igen.

Der har været meget fokus på børn af flygtninge og indvandrere og deres følelse af at være splittet mellem to verdener og to kulturer i forhold til hhv. det danske samfund og forældrene.⁹ Kvinderne, der indgår i denne undersøgelse, udviser mange af de samme træk, nemlig en manglende ro og følelse af tilhør, en inderligt dårlig samvittighed og følelse af skyld over for familien i oprindelseslandet, en fornemmelse af ikke at kunne bygge bro mellem børnenes/den danske verden, som de ikke forstår, og den verden, som de har taget med sig, men som de har svært ved at passe ind i den nye kontekst: *”Altså nogen gange bliver vi også forvirrede... Vi er også fremmede her for eksempel, og i Tyrkiet er vi europæere. Og derfor føler vi os heller ikke godt tilpas dernede. Hvis vi vender tilbage dertil, vil vi heller ikke have det godt. Og det samme gælder også her altså”* (Kvinde, 48 år). Dette kan også være medvirkende til, at mange af kvinderne trods en i danske øjne ung alder føler, at de nu har gjort, hvad de skulle: Nemlig føde de børn, de skal have, og nu er det op til børnene at få det bedst mulige liv i Danmark – noget som kvinderne ikke ser som en mulighed for sig selv, idet de ikke føler sig hjemme eller har nogen forventning om at komme til det.

For gruppen af de yngre familiesammenførte kvinder forholder det sig lidt anderledes: De vil meget gerne være en del af det danske samfund, men føler ikke at de kan få adgang. De har fokus på, hvad de selv føler, de bør yde til samfundet, men samtidig hvad de føler, der er deres rettigheder. De griber efter den selvstændighed og uafhængighed, som de kan se omkring sig, og som de brændende ønsker for sig selv og deres børn.

Endelig ønsker alle at undslippe, hvad de oplever som pres og umyndiggørelse fra kommunen. Uanset anledning og ærinde er enhver henvendelse fra kommunale myndigheder forbundet med stor frygt og ængstelse, og mange eksemplificerer deres ønske om ro med at slippe for det pres, de oplever fra kommunen (mere herom i del III).

9: Gilliam (2006)

DEL II:

**BESKÆFTIGELSE
OG ARBEJDE**

KAPITEL 4:

KVINDERNES BESKÆFTIGELSESSITUATION

Ingen eller sparsom kontakt til arbejdsmarkedet fremhæves ofte som et af de definerende træk for marginalisering og isolation.¹⁰ Selv om det langt fra kun er manglende beskæftigelse og arbejde, der definerer disse kvinders sociale isolation og marginalisering, så er det en af de gennemgående faktorer for samtlige af undersøgelsens kvinder. Tilsvarende gennemgående er, at beskæftigelse og arbejde fylder meget i deres fortællinger og bekymringer. De kender til kravene om beskæftigelse, 300-timers reglen og kontanthjælp, uden dog at forstå dem, og de taler uopfordret og længe om det i interviewene. Det er på mange måder paradoksalt, at disse kvinder er så bevidste om fokuset på beskæftigelse som vejen til integration, men samtidig er den gruppe, der muligvis er længst fra at kunne opnå integration ad den vej. De vil gerne arbejde så vidt muligt og mange giver udtryk for, at de forstår og anerkender kravet om at skulle bidrage til det samfund, de er en del af og modtager ydelser fra, men at de har ikke ressourcer, sprog og helbred til at kunne honorere kravene.

Tidligere erfaringer

Meget få af kvinderne har tidligere erfaringer med uddannelse og arbejde. Nogle kvinder har, hvad der svarer til 7. klasse eller en grundskoleeksamen hjemmefra, men er ikke i Danmark gået videre i uddannelsessystemet. Mange har gået hjemme i de 10-15 år, de har boet i Danmark, muligvis med et par afbrudte sprogskeleforløb som eneste erfaring med det danske system. Et fåtal har været i forskellige slags kortere aktiveringer, men det er ikke forløb, der har givet dem hverken mod, viden eller forståelse af arbejdsmarkedet. Særligt de meget nedslidte kvinder har meget distanceret beskrivelse af sådanne forløb; de har ikke hverken før, under eller efter forstået formålet med deres tilstedeværelse i aktiveringen, og for manges vedkommende er den også stoppet i utide pga. sygdom, graviditet eller andet.

Der er flere forklaringer på de manglende eller afbrudte beskæftigelsesforløb:

- Krigsoplevelser og traumer som en del af deres migrationshistorie, som ikke alene er en daglig udfordring at overleve med, men som også vanskeliggør deres indlærings- og koncentrationsevne
- Fysiske og psykiske problemer
- Mange barselsperioder

10: Mikkelsen (2001); Bjørn (ed.)(2002); Munck (2002).

- Behovet eller ønsket har ikke været der, idet manden har forsørget familien, mens kvinden har gået hjemme
- Manglende dansk kundskaber
- Ingen eller sparsom arbejdsidentitet. Mange af dem, som aldrig har arbejdet, har meget vanskeligt ved at se sig selv som en del af et arbejdsmarked, hvis sprog, regler og normer de ikke kender noget til
- Kønsroller og traditioner, hvor det ikke er tilladt eller ønskværdigt, at kvinden i familien deltager på arbejdsmarkedet

Igen er der en gruppe af kvinder, som adskiller sig lidt fra det generelle billede i den øvrige gruppe. Disse har oftere mindre eller større grad af uddannelsesmæssig erfaring med sig fra oprindelseslandene, eller de har i højere grad et ønske og en forestilling om at være en del af arbejdsmarkedet. En del af de ældre kvinder med baggrund i Iran og Irak har en vis uddannelse, men har dog i Danmark haft så talrige øvrige problemer, at deres uddannelse og arbejdsidentitet ikke er blevet aktiveret eller videreført.

Nuværende situation

Den nuværende situation for størstedelen af kvinderne i undersøgelsen er, at de modtager kontanthjælp, og for manges vedkommende først er kommet rigtigt i kontakt med kommunen inden for de sidste år. Det er kendetegnende, at de først er begyndt at orientere sig i forhold til arbejdsmarkedet, når personlige eller ydre omstændigheder har tvunget dem til det. Typiske omstændigheder er:

- Ægtefællens sygdom, der fører til, at kvinden må bidrage økonomisk til husholdningen
- Skilsmisse, hvor kvinden pludselig står som eneforsørger
- Nye kontanthjælpsregler, hvor mange af kvinderne tidligere har modtaget kontanthjælp uden at være i kontakt med kommunen
- Ægtefællen bliver arbejdsløs eller førtidspensionist, hvor overgangen fra hans lønindkomst til overførselsindkomst ikke er tilstrækkelig til at dække familiens behov
- Stigende leveomkostninger i København, inklusive stigende udgifter til børn, der bliver ældre

Gruppen af de yngre og mere ressourcestærke kvinder er typisk motiverede for at komme i gang, og flere er i gang med sprogkurser. De ser gerne sig selv som en del af et arbejdsmarked og taler om den selvstændighed, som dette vil give dem: *”Jeg vil gerne, men det er svært, men fordi jeg har lyst til at arbejde, jeg vil gerne være selvstændig, og jeg vil gerne vise, at jeg virkelig kan arbejde, selv om jeg ikke kan sproget”* (Kvinde, 30 år).

Nogle af de yngre kvinder har ikke personlige barrierer, men oplever at eksterne faktorer såsom sprogkrav, manglende hjælp til at finde et arbejde, og det at være enlig mor til flere børn uden noget netværk, kan være begrænsninger i forhold til at komme i gang. En del af disse kvinder har forsøgt at søge arbejde selv og også været i aktivering, hvor de var blevet lovet

fastansættelse, uden at dette dog er lykkedes. De er i en situation, hvor mange nederlag og begrænsninger er en risiko for deres videre motivation og tro på at kunne komme i gang.

Arbejdet er for de yngre kvinder et mål, et ønske om et frirum som kan give selvstændighed, økonomisk frihed og selvværd, men de er også eksempler på, at motivationen og viljen ikke er tilstrækkeligt til at bryde en marginaliseret position. Det kræver støtte og hjælp fra andre, særligt for disse kvinder, som ikke har familie omkring sig og ikke har et særlig grundigt kendskab til offentlige tilbud og muligheder. Det er kvinder, som udover arbejde og sprog har måttet kæmpe med en række udfordringer, efter de er kommet til Danmark, inklusive at finde sig selv familiesammenført til herboende mænd med voldsomme problemer såsom psykisk sygdom og stofmisbrug. De har ikke desto mindre et stort ønske om at komme i gang med uddannelse og arbejde, men har ikke på egen hånd kunne skaffe sig adgang til det: *”Jeg føler, at de lukker døren for mig, de siger, nej du kan ikke. Altså, det får mig til at føle mig dårlig tilpas, virkelig, jeg får det meget dårligt”* (Kvinde, 30 år).

Det kan undre, at disse unge kvinder ikke i højere grad behandles og anses som andre danske unge, hvor fokus er så entydigt på uddannelse. Flere af dem har fået afvist talrige anmodninger om at få lov til at læse og uddanne sig med begrundelsen om, at de skal være selvforsørgende.

Nye beskæftigelsesregler

På den ene side er der blandt kontekstinformeranterne bred enighed om, at de nye beskæftigelsesregler har en positiv effekt på en del tidligere hjemmegående kvinder. De kvinder, der har draget fordel af den nye situation, er typisk dem, der har manglet mod og viden til at komme i gang på egen hånd, eller dem hvor det fra ægtefællens side ikke har været ønskværdigt at have familiens mor og hustru på arbejdsmarkedet. Denne gruppe kvinder har fået tilført motivation og/eller en undskyldning over for familien til at komme i gang, og ofte med stor glæde og følelse af frirum og personlig frihed til følge.

På den anden side er der tilsvarende stor enighed blandt samme kontekstinformeranterne om, at dette *ikke* gør sig gældende for de mest isolerede kvinder, bl.a. kvinderne i denne undersøgelse, da de i bedste fald falder af at blive skubbet og i værste fald ryger helt ud over kanten. Denne gruppe af kvinder har så mange problemer og barrierer i forhold til beskæftigelse og selvforsørgelse, at det ikke er et spørgsmål om, at de skal tage sig sammen eller blot have tilført motivation via krav og tvang – der er en vifte af øvrige problemstillinger, der må angribes, før det giver mening at tale om beskæftigelse.

Det er af samme grund også kvinder som disse i undersøgelsen, der mærker konsekvenserne af nye beskæftigelsesregler, når de ikke kan leve op til kravene. Flere af dem er blevet trukket i kontanthjælp eller har fået den stoppet helt, også de af kvinderne der er enlige forsørgere. Ikke sjældent er dette en omstændighed, som kvinderne først bliver opmærksomme på efterfølgende, når f.eks. boligselskabet truer med at opsige lejemålet. De forstår ikke advarselsbrevene fra kommunen, de har ikke nogen reserver – hverken økonomiske, personlige eller i netværket – der kan dække dem ind og hjælpe dem igennem, ligesom de har svært ved at efterleve de krav, der stilles for ikke at få stoppet kontanthjælpen: *”Jeg får en masse breve, som jeg ikke forstår noget af, så jeg*

pakker bare brevene sammen og så ved jeg ikke... Og konsekvensen har været, at de har stoppet mine udbetalinger... Jeg er blevet sendt til mange skoler, men problemet er de oplevelser jeg har haft fra Irak, der er en masse dårlige oplevelser som påvirker, så jeg bliver sendt til skolerne, men jeg kan ikke koncentrere mig. For eksempel om natten får jeg mange mareridt, så jeg får ikke sovet hele natten” (Kvinde, 39 år). Endelig er der også de kvinder, som kan risikere at blive endnu mere isolerede med de nye regler, hvis manden, pga. modstand mod at hun kommer ud og arbejder, vælger at stoppe hendes kontanthjælp. Der er ikke nogen af de deltagende kvinder, der har været i denne situation, men både de og kontekstinformanter kender eksempler herpå. At dømme efter historierne fra kvinderne i denne undersøgelse, hvor mange er enlige, og de øvrige også lever under stramme økonomiske vilkår, er der ikke nogen af dem, der ville være økonomisk i stand til at frasige sig en kontanthjælp.

De nye beskæftigelsesregler gør altså på den ene side, at der – langt om længe ifølge mange kontekstinformanter – er kommet fokus på at få folk i gang og ikke bare lade dem sidde passivt under forhold, som for manges vedkommende er helt uacceptable. Med andre ord, er der mange som med de nye regler er blevet 'opdaget' i systemet og dermed principielt er et skridt nærmere at bryde isolationen. På den anden side er der nogen, bl.a. denne gruppe isolerede kvinder, for hvem beskæftigelse – og for høje krav i det hele taget – er så langt fra, hvad de menneskeligt er i stand til at magte, at de nye regler risikerer at tvinge dem endnu længere væk og ud på kanten, end de var i forvejen. Med andre ord, det er kvinder, for hvem beskæftigelse ikke kan være den nærmeste vej til integration, men hvor der skal iværksættes en social indsats for at integrere dem til at blive bedre mødre for deres børn og borgere i det danske samfund, før beskæftigelse og selvforsørgelse bliver et realistisk mål.

Typer af beskæftigelse

Herudover finder kontekstinformanter det paradoksalt, at når de kommer i kontakt med kvinder, der gerne vil og kan arbejde, så er det meget vanskeligt at hjælpe dem. Vurderingen fra dem lyder på, at udbuddet af jobs til disse grupper er så sparsomt, at det er meget vanskeligt at matche til kvindernes realistiske formåen. Rengøringsjob er f.eks. ikke særligt egnede til de fleste af disse kvinder, som har store problemer med rygsmerter, gigt og ben. Ligeledes er det vanskeligt at finde fleksibilitet i forhold til tid, dvs. at kvinden f.eks. kunne arbejde 2-3 timer om dagen frem for 6-7 timer, som helbred og overskud måske ikke er til. Der synes at være et mismatch mellem udbud og efterspørgsel, for samtidig er der kvinder i denne gruppe, der bare gerne vil arbejde – med rengøring eller andet – og som ikke kan finde noget.

Nogle kontekstinformanter fortæller også om, at de har mødt kvinder, der selv havde et meget kritisk blik på nogle former for arbejde, f.eks. rengøring. At de følte, at det var nedværdigende og ikke et værdigt job. Dette genfindes ikke blandt kvinderne i denne undersøgelse, hvor f.eks. flere af de yngre, mere ressourcerstærke selv fremhæver rengøring som en type job, de gerne ville varetage.

Beskæftigelsestilbud til matchgruppe 4 og 5

Københavns Kommune råder over adgang til en række forskellige tilbud og projekter rettet mod bl.a. denne gruppe kvinder, som oftest af Jobcenteret bliver kategoriseret som matchgruppe 4 eller 5. Nogle af tilbuddene er kommunens egne, mens andre er indkøbt via licitation og

godkendt til formålet. I teorien er der derfor en række forskellige tilbud, udover ordinær beskæftigelse, som ville kunne imødekomme disse kvinders særlige behov, talrige øvrige problemer og manglende sproglige og faglige kompetencer. I interviewene med kontekstinformanter er der da også gode eksempler på, at der er kvinder, der nyder godt af at starte op og være en del af disse tilbud og projekter.

Ikke desto mindre er kvinderne i denne undersøgelse eksempler på det modsatte, nemlig at der trods særlige tilbud og projekter er personer, som systemet ikke når eller formår at passe ind i de eksisterende rammer. Det er der flere forskellige forklaringer på:

For det første – og det står meget klart i samtalerne med fagpersonerne i disse projekter og tilbud – så kræver det visse forudsætninger at deltage, selv om de er tilpasset mere sårbare grupper. Mange af kvinderne i denne undersøgelse er så skrøbelige fysisk og psykisk og har så mange omkringliggende problemstillinger, at de ikke nødvendigvis magter selv sådanne tilbud.

For det andet er der hos nogle af disse kvinder en meget lille motivation. De er tyngede over det pres, som de føler de er under, og har meget vanskeligt ved at forestille sig selv indgå i beskæftigelse, selv om de gerne ville. Som næste kapitel vil komme mere ind på, handler det også om det generelle forhold til kommunen og særligt Jobcenteret, som fra kvinderne anses med stor skepsis og frygt, hvorfor selv skånsomme og positive tilbud der ellers måtte komme, tager farve af denne mistillid og dårlige erfaringer med kommunen. Samtidig er der også en lille gruppe blandt de interviewede kvinder, der føler, at de er blevet vænnet til at gå hjemme og modtage kontanthjælp og derfor har de meget svært ved at skulle ændre både egen, mandens og børnenes tilværelse: ”Altså det er dem, der har vænnet folk, de har vænnet os til det for femten år siden, for sytten år siden, sådan man har vænnet sig til at blive derhjemme” (Kvinde, 36 år). Et par kontekstinformanter fortæller også om dette, at nogle kvinder føler sig berettiget til at modtage kontanthjælp og om kvinder, der anser kontanthjælpen for deres løn.

For det tredje er det blevet væsentligt sværere at passe denne særligt sårbare gruppe ind i de eksisterende tilbud og projekter pga. de nye 4-ugers forløb. Fra Jobcenteret lyder meldingen, at disse forløb er en del af et afklaringsforløb, selv om de erkender, at 4 uger er meget kort tid. Fra de forskellige projekter og tilbud er meldingen, at det er endog meget vanskeligt, for ikke at sige umuligt, at afklare endsige rykke noget som helst hos disse kvinder på 4 uger. En af projekternes største styrke er deres personlige og trygge rammer samt individuel kontakt og tid, men på 4 uger når disse fordele slet ikke at træde igennem. For mange kvinder kan det tage størstedelen af den samlede tid at nå til et punkt, hvor de overhovedet magter at gennemføre en hel dag på stedet uden at bryde psykisk eller fysisk sammen.

Basale behov og levekundskaber

Mange af ovennævnte projekter og tilbud fortæller om gode resultater med udsatte og sårbare kvinder. De ser det som et bevis på, at det kan være godt og sundt for kvinderne at komme ud og komme i gang. Disse tilbud er med til at mane frygt og skepsis for omverden i jorden og vise kvinderne, at de har en masse personlige ressourcer.

Forklaringen bag den succes, som de ansatte i projekterne oplever hos nogle kvinder i disse projekter, er tid og personlig investering. De ansatte i projekterne fortæller samstemmende, at det er et langt sejt træk med mange faser og opgaver: Fra kvinden første gang kommer ind ad døren, til hun begynder at fatte tillid og slappe af, til hun begynder at hænge sammen som person, til alle hendes personlige, sociale, økonomiske og helbredsmæssige problemer bliver udtrykt og adresseret. Og først derfra kan hun selv rette opmærksomhed mod arbejdsmarkedsperspektivet. Mange gange er sådanne lange forløb og deres varierende succesgrader betinget af, at ansatte i projekterne har bevaret kontakten og så at sige for egen regning har hjulpet – og ifølge kontekstinformanterne vil dette i højere og højere grad blive tilfældet eftersom de længere og lange forløb erstattes med 4-ugers forløbene.

Lignende resultater ses hos de væresteder, der faktisk er lykkedes med at få adgang til disse kvinder og ikke mindst at fastholde dem. Værestederne er på mange måder blevet et bolværk mellem kvinderne og den totale isolation, og de er eksempler på, både i hvor høj grad succes handler om gensidig tillid og tid, og i hvor høj grad disse kvinder mangler omsorg, kontakt og basal viden. Her er der, primært på frivillig basis, undervisning og indføring i sprog, samfundsforståelse, motion og sundhed osv. – viden og kompetencer som mange af disse isolerede kvinder ikke har på trods af op til 20 år i Danmark. Fordelen ved værestederne er, at det sker på kvindernes præmisser og ud fra deres egen motivation, som gør en afgørende forskel på deres deltagelse og udbytte. Vi har talt med kvinder, hvis historier, livsvilkår og helbred er så hårde og problematiske, at det mildest talt er et under, at de overlever – men samtidig lykkes det dem flere gange om ugen at fragte sig fra Amager til Nordvest i bus for at komme på et værested. Værestedet er eneste kontakt til omverdenen og er samtidig et sted, hvor der ydes støtte og hjælp til små og store praktiske problemer med kommune, boligselskab, økonomi osv. Det klassiske billede fra disse steder er kvinder, der kommer med bæreposer stoppede med papirer og breve, som de har modtaget igennem lange tider, f.eks. fra kommunen, men som de ikke forstår og ikke ved, hvad de skal gøre ved – og som ofte allerede har haft konsekvenser i forhold til deres liv, som de ikke har forstået eller kender til.

Det kan virke paradoksalt, at mange af disse kvinder har levet så mange år i Danmark i en hverdag med børn og alligevel kan have så stort behov for at få viden om helt basale hverdagsting. Det er dog kvinder, som har levet mere eller mindre personligt og samfundsmæssigt isoleret, trods børnenes liv og skolegang, mange med traumatiske migrationshistorier og uden sproglige, personlige og samfundsmæssige ressourcer til at opsøge hjælp eller kontakte verden udenfor. Samfundet har samtidig gjort det muligt at leve isoleret og passivt. Det er også i denne sammenhæng, at alle kontekstinformanter støtter tanken om, at det i dag ikke længere på samme måde kan lade sig gøre at putte sig i systemet og leve skjult. Samtidig må der tages hensyn til, at disse kvinder på nuværende tidspunkt og efter så mange år er så trængte, at de passer vanskeligt ind i de nye og mere proaktive retningslinier, og det stiller store krav til kommunen at reagere på de skæbner og historier som adgangen til dem har blotlagt.

Værestederne for de udsatte kvinder med anden etnisk baggrund er eksempler på, at det kan lykkes at lave brudflader i de isolerede liv, også efter mange år. De er også eksempler på

– ligesom nogle af beskæftigelsesprojekterne og -tilbuddene – at vejen dertil kræver uanet tålmodighed, tid og personligt overskud. Især i starten falder mange af kvinderne fra, fordi de finder det for vanskeligt og hårdt at skulle møde mennesker og verden udenfor. Og det er takket være gentagne og vedholdende forsøg fra disse steders side, at mange ikke bare ryger tilbage i den samme isolation. Det kan kræve mange måneders småbesøg, telefonopkald, tilkendegivelser om åbne døre, før en kvinde begynder at komme mere regelmæssigt.

Det lader til, at f.eks. værestederne med deres tilgang formår at komme kvinderne i møde i forhold til deres behov. Der er en tid, personlig kontakt og individuel tilpasning og fleksibilitet, som kommunen har svært ved at mønstre. Samtidig er værestederne permanente og fysiske steder, som kvinderne bliver trygge ved og fatter tillid til, og hvor ansvaret for organisering og initiativer ligger hos andre end kvinderne selv. Erfaringer med at facilitere tilbud til denne gruppe baseret udelukkende på frivillige kræfter, som f.eks. Dansk Flygtningehjælp har forsøgt sig med, eller i samme boldgade at stille rammer til rådighed for at kvinderne selv kan finde sammen i netværksdannelse og aktiviteter, som flere boligsociale projekter har forsøgt, har ikke været vellykkede. At nå og fastholde disse kvinder i sociale og læringsmæssige aktiviteter forudsætter stabilitet og kontinuitet, en personlig og individuel tilgang til kvinderne og deres problemer og ikke mindst en helhedsorienteret indsats, hvor alt fra elregninger, over motion og viden om opdragelse, til tvangsfjernelser og traumer kan rummes.

KAPITEL 5:

BARRIERER FOR BESKÆFTIGELSE

For de fleste er sprog, migrationshistorie, helbred og vaner sammen eller hver for sig personlige barrierer for at komme i beskæftigelse. Flere af de meget problemramte og de ældre giver udtryk for, at de accepterer kravet om at skulle arbejde, men at kravene er for høje og urealistiske i forhold til, hvad de kan magte. 2-3 timer om dagen er maksmalt for, at deres helbred og hverdag hænger sammen, men det er svært at passe ind i kravene om ca. 30 timer ugentligt.

Disse kvinder er i en situation, hvor tanken om og realiteten bag et ordinært arbejde er så abstrakt og uopnåelig, at det næsten ikke giver mening for hverken dem selv eller de professionelle, der møder dem. De er nedslidte, syge og isolerede med så massive sociale problemer, at succeskriterierne og målsætningerne bør handle om livskvalitet for dem selv og ikke mindst deres børn snarere end om arbejde og selvforsørgelse.

Igen udgør gruppen af yngre, mere ressourcestærke en – delvis – undtagelse hertil. De har faktisk både motivation til og en forestilling om både at uddanne sig og arbejde. Barriererne for disse kvinder ligger således i højere grad uden for dem selv.

Overordnet set kan man tale om hhv. personlige og samfundsmæssige barrierer for denne gruppe af kvinder. I det følgende opsamles de væsentligste inden for begge kategorier.

Personlige barrierer

- Manglende dansk kundskaber
- Manglende motivation, selvtillid og tro på egne evner
- Manglende forestilling om og forståelse af arbejdsmarkedet og beskæftigelse
- Manglende forestilling om og identitet som arbejdstager (og manglende forbilleder og identifikationsmodeller i kvindelige familiemedlemmer og/eller netværk)
- Eneansvar for børn, husholdning og dagligdag (uanset om ægtefælle eller alene)
- Manglende aflastning og opbakning i hjemmet
- Manglende netværk til omsorg og aflastning i forhold til sygdom m.v.
- Helbredsproblemer af psykisk og fysisk karakter
- Manglende overskud til at magte forandringer og udvikling
- Bekymringer i forhold til hverdagens problemer af social, personlig og økonomisk karakter
- Manglende viden om danske forhold, danske regler, pligter og rettigheder

Samfundsmæssige barrierer

- Manglende rummelighed og fleksibilitet i beskæftigelsestilbud
- Manglende tid og ressourcer til at høre og anerkende den enkelte kvindes muligheder og begrænsninger
- Manglende skelnen mellem kvinder, der med fordel kan presses i gang, og kvinder der knækker under presset
- Urealistiske krav i forhold til, hvad kvinderne kan varetage af hverv
- Manglende kreativitet i fleksible, skånsomme og deltids-jobs
- Misforstået forestilling om visse typer jobs til de ufaglærte og laveste matchgrupper, f.eks. rengøring til ofte fysisk nedslidte kvinder
- Manglende inddragelse af sociale problemstillinger i vurderingen af kvindernes situation og arbejdsevne
- Manglende imødekommelse af egne ønsker og behov
- Manglende opbakning og støtte i forhold til familien bag kvinden
- Manglende evne til at videreformidle og overbevise om fordelene ved at komme i gang
- Manglende anerkendelse af, at sproglige kompetencer gør en forskel for både kvinderne selv, i forhold til at kunne varetage jobs, og for virksomhederne der skal ansætte dem.

Generelt for alle kvinderne kan siges, at det stigende fokus på beskæftigelse i kontakten med kommunen og i samfundet generelt er blevet hørt og indoptaget, og at det fylder meget i deres fortællinger. Hvor det for nogle uden tvivl er hensigtsmæssigt med krav om og pligt til at komme i gang, er der dog for størstedelen af gruppen her så mange omkringliggende problemer, at beskæftigelseskravet vanskeligt kan angribes alene, men må ses i en helhed af kvindernes livs- og hverdagssituation, og hvor målsætningen snarere må være, at disse kvinder bliver i stand til at sikre sig selv og deres børn en anstændig hverdag.

DEL III:

**FORHOLDET TIL
KOMMUNEN**

KAPITEL 6: MØDET MED KOMMUNEN

En væsentlig del af denne undersøgelses formål har været at få indblik i kvindernes og kontekstinformanternes erfaringer og oplevelser med kommunens forskellige instanser og indsatser i forhold til problemstillingen omkring isolation og kvinder med anden etnisk baggrund. Som udgangspunkt kan det konkluderes, at det ikke er vanskeligt at få de deltagende til at give udtryk for deres mening om kommunen, og hvad, de mener, kan gøres anderledes eller bedre på dette område. For kvinderne har det været et emne, der har fyldt meget, og hvor der ikke er blevet tilbageholdt hverken personlige erfaringer eller følelsesmæssige tilkendegivelser. I nedenstående behandles først mødet med kommunen, herunder problemstillinger i kontakten og kvindernes oplevelse hermed, og dernæst kigges nærmere på de dilemmaer, der opstår i mødet mellem kvinder og kommune.

Kvindernes syn på kommunen

Kvindernes oplevelse af mødet med kommunen er præget af en blanding af frygt og mistillid. Nogen af de selvforsørgede kvinder har aldrig været i kontakt med kommunen, men ellers har alle erfaringer med især Jobcenteret, men også flere af de øvrige instanser. Som entydig fællesnævner kan siges, at ingen forventer sig noget positivt, og de fleste er enten skrækslagne eller frustrerede over kommunens magt til at gribe ind i deres liv, f.eks. i form af at stoppe ydelser, fjerne børnene osv. Kontakten mellem kvinderne og kommunen er naturligvis præget af den livssituation, som kvinderne har, hvor det er problemer og begrænsninger mere noget andet, der præger hverdagen og dermed kontakten til kommunen. På paradoks vis, er disse kvinder formentlig de mest stille og undseelige klienter i det kommunale system samtidig med, at de er de sværeste. Deres problemkomplekser og udsathed udstiller systemets kunnen og rummelighed på godt og ondt.

Forholdet til og mødet med kommunen fylder meget i kvindernes hverdag. Flere af dem er efter og under interviewene brudt grædende sammen og har derefter takket meget hjerteligt for, at nogen ville lytte til deres oplevelser og frustrationer. Helt karakteristisk for deres historier er følelsen af ikke at blive set og hørt, hvilket for nogle af kvinderne afstedkommer en reaktion af apati og opgiveness og for andre dyb frustration og følelse af at blive ydmyget.

Der er mildt sagt ikke meget fokus på de serviceydelser og økonomiske ydelser, som kommunen også står for. Kommunen, særligt Jobcenteret, bliver også adskilt fra et mere abstrakt forhold til 'Danmark'. Fokus hos kvinderne er snarere på kommunens sanktionerende og kontrollerende magt. Selv om mange af kvinderne har været mange år i Danmark, har de haft sparsom kontakt med det offentlige system, og deres syn på kommune og myndigheder er for

manges vedkommende forment af deres oplevelser i oprindelseslandene. For en del af kvinderne har myndighederne i oprindelseslandene været ansvarlige for drab af familiemedlemmer, undertrykkelse, fængslinger, tortur og den direkte årsag til flugt og migration – og dermed også til den livssituation, som kvinderne sidder i i dag. Selv om der er mange grunde til, at kvinderne ikke burde anse de danske myndigheder på lignende vis, så er det ikke desto mindre et faktum, som kommunen og dens ansatte må forholde sig til i mødet med denne gruppe: De er rystende bange for, hvad kommunen vil tvinge dem til, og hvad den kan tage fra dem, berettiget eller ej.

Af samme grund ønsker de fleste af kvinderne helt at slippe for kontakten med kommunen. Flere finder deres eneste motivation for at arbejde i at kunne undgå, at kommunen har et hold på dem. Mest bekymrende er måske, at meget få kvinder anser kommunen som et sted, man kan henvende sig for hjælp. De forventer ikke noget positivt af at henvende sig og af frygt for represalier vil de derfor hellere undlade at bede om hjælp, uanset at det handler om børnene eller helbred, og lade problemerne stå til: *”Altså man vil ikke bede om hjælp, så vil de lade mig være i fred. Hvis du beder om noget fra dem, så slipper du ikke fra dem”* (Kvinde, 42 år).

Problemstillinger i mødet mellem kommunen og kvinderne

Sammenholdes kvindernes beskrivelser og oplevelser med kontekstinformanternes erfaringer med kommunen, er der nogle gennemgående problemstillinger i fortællingerne om mødet mellem kvinder og kommune. Disse problemstillinger optræder på forskellige måder i de enkelte historier, men er som sådan meget enslydende i deres diagnose af udtryk og konsekvenser. I det følgende fremhæves de tre mest markante problemstillinger: først omkring opdelingen af socialområdet og beskæftigelse/integration, dernæst omkring skiftende sagsbehandlere, og endelig problemstillingen omkring det kommunale systemets kvinde-/klientkompetencer i forhold til kvindernes systemkompetencer.

Opdeling af socialområdet og beskæftigelse/integration

Der er bred enighed blandt kontekstinformanterne om, at opdelingen mellem det sociale område og beskæftigelse/integration er yderst problematisk for denne gruppe kvinder. Hvor det måske for størstedelen af mere eller mindre velfungerende københavnske borgere kan være en fordel, at fokus er på beskæftigelse, hvis og når ledighed er eneste eller primære problem, så er disse kvinder tabere i den opdeling. Der er flere forskellige ting i spil her:

For det første er disse kvinders behov og problemer i så overvejende grad sociale, at det ikke meningsfuldt kan adskilles fra eller underordnes ønsket og kravet om at få dem i beskæftigelse. Samtidig er det pga. kontanthjælpsreglerne og beskæftigelseskravet, at kommunen overhovedet har kontakt med disse kvinder i dag i modsætning til deres skjulte tilværelser tidligere, og derfor er Jobcenteret for manges vedkommende eneste kontakt til kommunen.

For det andet er det en entydig melding, at koordineringen mellem Jobcenteret og kommunens sociale instanser er ikke eksisterende. I det Jobcenterets mandat er meget snævert, og idet kvinderne ikke har hverken viden, ressourcer eller overblik til selv at henvende sig i de korrekte teams i socialcentre, er der en overhængende risiko for, at disse kvinder igen falder igennem systemets enkelte dele. Herudover betyder den manglende koordinering, "at den indsats, som en part gør, er spildt, fordi den anden del ikke følger med" (Kontekstinformant), som en kontekstinformant udtrykker det. Som afsnittet omkring beskæftigelse viste, så er der mange ting, der skal falde på plads i kvindernes hverdag før beskæftigelse i en eller anden form er realistisk. Chancen for succes for dette er direkte afhængig af, at de forskellige indsatser tænkes og handles sammen, og at dette sker fra kommunens side og ikke forventes gjort af kvinderne selv.

"Der er bare mange ting, der gør, at det er rigtig svært at få det til at hænge sammen og der kommer ikke nogen socialforvaltning og siger 'nu skal vi sørge for...', altså beskæftigelsesforvaltningen og socialforvaltningen arbejder stort set ikke sammen, og der er heller ikke nogen fra beskæftigelsesforvaltningen, der har overskud til at sige 'nå, hvad gør vi så for at vi kan fastholde dig på arbejdsmarkedet...' Og ved du hvad, den her mor hun har ikke en chance, det vil hun aldrig nogen sinde kunne gøre, og der er ikke nogen andre, der gør det" (Kontekstinformant).

Det er bemærkelsesværdigt, at succesen bag historierne fra de forskellige beskæftigelsesprojekter og -tilbud, hvor meget udsatte kvinder er endt i beskæftigelse imod alle odds, er blevet båret igennem af en ildsjæl på stedet, der har taget personlig hånd om den enkelte kvinde og har kastet sig ind i og op imod kommunens forskellige instanser. Repræsentativt for kontekstinformanternes vurdering af, at kvinderne på egen hånd ikke har en chance for at sætte sig igennem de forskellige instanser, fortæller en af dem her:

"Hvis man sidder her som borger og i forvejen står med et blakket selvværd og en historie, hvor intet hænger sammen på nogen måde, så meget hurtigt bliver man opgivende, når man bliver mødt af en forvaltning eller instans... Der er så travlt og man bliver hurtigt afvist og vi synes nogle gange, at vi skal være insisterende, insisterende, insisterende, og hvis man ikke havde os til ligesom at blive ved og samle sig til at være insisterende: 'og det er faktisk vigtigt og I bliver nødt til det her', så tror jeg, at der er rigtig mange, der er tabte, ikke?" (Kontekstinformant).

Man kan sige, at det er beskæftigelsespolitikken og -fokusset, det har bragt disse kvinder frem i lyset fra deres isolation, men at deres livsvilkår i den grad kræver en social indsats. Pga. den manglende koordinering mellem instanser risikerer man at ende i den paradoksale situation, at eneste forskel fra tidligere er, at kommunen nu kender til og er vidende om problemerne, men at de forbliver lige uløste og uadresserede.

Flere kontekstinformanter efterlyser, at der bliver mere fokus på socialpolitikken. En siger: "Altså nu er jeg ikke ude på at kritisere systemet i den forstand, at 'ja, ja, det er også samfundets skyld'. Vi har et rigtig godt system, men det er økonomisk... Og så længe man blander socialt arbejde med økonomi, så duer det ikke" (Kontekstinformant), og en anden konstaterer: "man løser ikke sociale problemer med en pisk... Man kan måske løse motivationsproblemer i en eller anden grad med pisk" (Kontekstinformant). Det er således kontekstinformanternes vurdering, at opdelingen mellem beskæftigelse

og det sociale område er vanskeligt at forene med de behov, som de mest udsatte grupper har, heriblandt de isolerede kvinder med anden etnisk baggrund.

Skiftende sagsbehandlere og jobvejledere

”Hver gang vi skifter ansigt (griner). Man siger, hvor er den sagsbehandler, man siger, ahh, hun flytter eller hun er gravid eller hun er syg. Jeg kommer, men ajjj, jeg begynder at forklare igen. Og du ved, det er rigtig hårdt for mig...jeg ved hver gang, man kommer, fortælle, fortælle, fortælle, det er meget hårdt... Hvis jeg har behov for hjælp, jeg gider ikke gå til Jobcenteret eller kommunen, nej” (Kvinde, 29 år).

En anden problemstilling i kvindernes møde med kommunen er forvirringen og frustrationen over skiftende sagsbehandlere og jobvejledere. Det opleves som meget vanskeligt at skulle starte forfra med at fortælle en i forvejen pinefuld historie igen og igen, og den manglende koordinering mellem kommunens forskellige kontorer og personer giver nogle i bedste fald forvirrede forløb og i værste fald nogle kontraproduktive forløb, hvor de forskellige instanser modarbejder hinanden. Samtidig giver det en følelse af vilkårlighed, idet aftaler og forståelser indgået med en tidligere sagsbehandler eller jobvejleder opleves ikke at blive fulgt til dørs: *”Hver tredje måned skifter de ens sagsbehandler, og sagsbehandleren går og ændrer på de nye aftaler” (Kvinde, 37 år).*

De skiftende personer på sagerne vurderes af kontekstinformerne til at betyde, at den meget tiltrængte kontinuitet og personlige kontakt, som kan gøre hele forskellen i forhold til at rykke disse kvinder, går tabt. Samtidig er mistænksomheden fra kvindernes side til kommunen i udgangspunktet massiv, og det kræver meget at vinde deres tillid. Mange af kvinderne bærer på mange sorger og problemer og er derudover ikke vant til at tale om sig selv og slet ikke med fremmede. Denne problemstilling har derfor også den praktiske konsekvens, at sagsbehandlingen simpelthen ikke kan blive lige så grundig og i værste fald kan blive helt forfejlet, idet sagsbehandlerne og jobvejlederne sjældent vil få den fulde eller ærlige historie fra kvinderne. Mange af kontekstinformerne fortæller om, hvordan mange tabubelagte problemer som vold, voldtægt, psykisk sygdom og stofmisbrug først kommer frem efter lang tids indgående kendskab og tillidsskabelse til kvinderne. Af samme grund risikerer man, at nødvendige sociale foranstaltninger ikke opdages i systemet og derfor heller ikke bliver adresseret i tide, hvis overhovedet.

Mange af problemerne i familierne og blandt kvinderne er så massive, at det kræver en offentlig indsats. Det er derfor et reelt problem, at kommunens sagsbehandlere ikke opleves som personer, man kan rette henvendelse til i forhold til at afhjælpe ganske alvorlige situationer: *”Jeg har ikke en enkelt rådgiver, for hver gang jeg tager derover er der altid en ny og pga. det, har jeg ikke lyst til at kontakte dem igen” (Kvinde, 62 år).*

Systemets kompetencer vs. kvindernes systemkompetencer

Endelig er der en tredje problemstilling omkring det konkrete møde mellem kommunen og disse kvinder, og med hvilke forventninger og konsekvenser de to parter mødes. Man kan tale om, i hvilken grad der er overensstemmelse imellem kompetencer og forventninger i mødet, og i hvilken grad det kommunale system rummer disse kvinder.

Beskrivelsen af mødet med kommunens instanser, og i særdeleshed Jobcenteret, er helt gennemgående, at der ikke er tid, ressourcer og overskud til at møde det enkelte menneske. Det er som sådan ikke en ny systemkritik, at der er for meget pres på til at møde borgerne med respekt, anerkendelse og empati. Ikke desto mindre er det en meget relevant pointe i forhold til disse udsatte kvinder. Chancen for, at der kommer noget gensidigt udbytterigt og positivt ud af mødet mellem lige præcis disse kvinder og kommunen forudsætter, at kommunen i mødet formår at bryde igennem kvindernes mistænksomhed og frygt frem for at bekræfte den. Som beskrivelserne lyder fra både kvinderne selv og kontekstinformanterne, sker det desværre sjældent for denne gruppe.

Uanset om det er de yngre eller ældre, om de har været kortere eller længere tid i Danmark, har disse kvinder som udgangspunkt meget vanskeligt ved at gennemskue det offentlige system og deres egen placering heri. I det omfang de forstår de tilsendte breve, møder de op på den tilsagte dato og herfra og indtil de er ude igen minder beskrivelserne mest om en følelse af at være i en tåge. De sidder fysisk ved møderne, men forstår ikke, hvad der bliver talt om; ofte både i bogstaveligste forstand, fordi der mangler en tolk, og i overført betydning, fordi de ikke er deltagere i deres egen proces: *"For jeg modtager papirer fra kommunen eller fra andre steder, jeg forstår dem ikke, jeg ved ikke, jeg ved ikke, hvad de betyder, jeg ved ikke noget, hvad der ønskes af mig... For jeg forstår ikke, jeg aner ikke noget, de snakker og snakker, jeg forstår det ikke... Altså jeg forstår ikke noget hos kommunen..."* (Kvinde, 39 år).

Der er overraskende mange historier omkring manglende tolke og samtaler, der bliver gennemført alligevel. Dette styrker selvsagt hverken kvindernes forståelse af, hvad der foregår eller deres mulighed for at bidrage til og deltage aktivt i beslutninger, der vedrører dem selv. En kvinde fortæller om en sådan situation, hvor der ikke var tolk, og jobvejlederen ønskede at gennemføre samtalen alligevel under løfte om at tale langsomt (!): *"Jeg siger til hende, jeg forstår ikke, hvad du siger, jeg vil gerne...jeg vil gerne have en tolk. Så siger hun til mig, nej, jeg skal nok tale med dig. Jamen, du taler, men jeg vil også gerne sige noget"* (Kvinde, 36 år). Denne beskrivelse opsummerer meget præcist fællesnævneren i kvindernes historier om samtalerne særligt med jobvejlederne: at de ikke bliver lyttet til, og at de ikke forventes at have noget at bidrage med selv.

Kvinderne føler sig ikke set og hørt af sagsbehandlere og særligt jobvejledere, og de føler, at behandlingen er ydmygende. Der tegner sig et billede af en negativ spiral, hvor oplevelsen på den ene side af bordet er, at kvinden gør modstand og ikke samarbejder og på den anden side af bordet, at sagsbehandleren/jobvejlederen er ligeglad og nedladende. Der er en skævhed i magtforholdet, som på den ene side handler om system og klient, men som på den anden side også handler om majoritet og minoritet. Kvindernes manglende kompetencer i forhold til sproglige og kulturelle koder gør dem yderligere sårbare, mistænksomme og usikre: *"altså hvis man ikke forstår sproget, så vil de udnytte en, altså hvordan skal jeg sige det, de glemmer os, de forsømmer os, de er ligeglade med os, sådan er det"* (Kvinde, 42 år).

Man kan sige, at kvinderne hverken er kultur- eller systemkompetente. I modsætning til mange udsatte borgere med dansk baggrund, er disse kvinder ikke vant til at begå sig i det offentlige system og kender ikke hverken de sproglige eller kulturelle koder for at indgå i mødet og for at

leve op til systemets klientforventninger. De kommer til møderne med frygt og med paraderne oppe, er til tider ledsaget af deres mænd, er bange for og uvant med at udtrykke, hvad de ønsker og kan. En kontekstinformant vurderer det således: *"Hvis man ikke har den støtte og hjælp til at begå sig i systemet, og hvis man ikke bliver mødt særlig åbent, så kan man jo også blive hurtigt knækket og sige, at så vil jeg slet ikke have noget med systemet at gøre"* (Kontekstinformant).

Jobcenteret

Alle kvinderne uden undtagelse kender til Jobcenteret (de fleste er tilknyttet det netop nedlagte Sprog og Integration i Nordvest), uanset om de selv har erfaringer med det eller ej; langt de fleste har dog. Jobcenteret er uden sammenligning det emne, der på informanternes eget initiativ fylder mest i samtalerne om deres hverdag og kontakt med kommunen, og for manges vedkommende er det sammen med ordet 'kontanthjælp' et af de få danske ord i deres ordforråd.

For de fleste af kvinderne sidestilles kommunen og Jobcenteret, mens de for andre er adskilte med en marginal mere positiv fremstilling af, hvad de kalder kommunen, dvs. socialcentrene. Et fællestræk er dog en total forvirring over og manglende viden omkring arbejdsfordeling, ansvarsområder og mandat. Der er helt entydigt en meget negativ opfattelse af jobcentrene og jobvejlederne, der opleves som fremmedgørende, umyndiggørende og kontrollerende, formentlig men ikke udelukkende pga. sanktionsmulighederne i form af mistet kontanthjælp og mandat til at lave meget indgribende ændringer i kvindernes hverdag. Et gennemgående tema er følelsen af ikke at blive hørt og taget alvorligt. Herudover er sproget igen en afgørende faktor for, at kvinderne føler sig frakoblet beslutninger, der vedrører dem selv. Flere kvinder fortæller om søvnløse nætter og angstanfald op til møderne på Jobcenteret, og de nærer stor frygt for, hvad møderne resulterer i, og hvor de vil blive sendt hen. En kvinde beskriver hendes møde med jobvejlederen således: *"Jeg siger til dig, hvad jeg har af problemer, og så finder jeg mig selv lige pludselig i Guantanamo, som man siger"* (Kvinde, 37 år).

Kvinderne har meget vanskeligt ved at forstå, at Jobcenteret udelukkende har beskæftigelse som mål. Selv om placeringen i matchgrupper bl.a. forudsætter at vurdere kvindernes helbredsmæssige og sociale vilkår, så er jobcentrenes sigte meget entydigt på den kortest mulige vej til selvforsørgelse, hvilket for mange af disse kvinder er meget langt fra den vifte af øvrige problemer, de slås med i hverdagen. De oplever derfor, at deres historier ikke tages for gode varer og i hvert fald ikke vægtes i vejledernes beslutninger og vurderinger. Og som en jobvejleder gør rede for, så er sigtet for Jobcenteret entydigt:

"Igen så er det jo også begrænset tidsmæssigt, hvor lang tid man har, ikke? Nogen gange kan det godt virke som om, at det her helheds, helhedsrådgivning, som man egentlig gerne vil give jo ikke... men altså... det bare ikke det, der er hensigten, øh, så det er begrænset hvor meget, man sådan spørger ind til hele deres sociale situation med mindre de selv, selvfølgelig... fordi ellers så skal vi sådan være meget... det er job, det gælder om her, og det er jo derfor, at det er blevet delt op i de to forvaltninger, ikke..." (Kontekstinformant, jobvejleder).

Hensigten er specialisering i forhold til beskæftigelse og ikke en helhedsrådgivning af borgerne. Som tidligere nævnt er dette en konstruktion, som kan tænkes at være fordelagtig for andre borgere i systemet, men i forhold til denne gruppe kvinder er det en problematisk ordning. Ligeledes er tid en knap ressource, men en absolut nødvendighed for mange af disse kvinder i forhold til at fatte tillid og åbne sig. Dette er en kendsgerning, som Jobcenteret sådan set godt ved, men som kan være svær at passe ind i et stort antal sagsmapper: *"jo flere gange man taler med borgerne, jo mere trygge føler de sig jo også, og det, det kræver meget, det kræver rigtig lang tid for nogen..."* (Kontekstinformant, jobvejleder).

Dernæst er en af frustrationerne fra kvinderne, hvad de opfatter som manglende anerkendelse og hensynstagen til deres individuelle og specifikke omstændigheder. For de yngre kan dette være et ønske om at lære sproget og tage en uddannelse, som for flere har vist sig umuligt. Igen hænger dette sammen med Jobcenterets mandat, hvor job står øverst, og hvor det derfor ikke nødvendigvis stemmer overens med borgerens ønske om uddannelse. Som jobvejlederen siger: *"Og mange af dem har også nogle ambitioner, og det er jo også rigtig fint, men vi må jo også... altså vores primære mål, kan man sige, det er jo og få dem i selvforsørgelse, den kort, den kortest mulige vej til selvforsørgelse, ikke?"* (Kontekstinformant, jobvejleder). Flere af de yngre føler sig bremset, og at deres forsøg på initiativ bliver afvist med henvisning til, at det ikke kan bevilges pga. regler, de ikke forstår, og retningslinier fra overordnede, de aldrig ser. En ung kvinde forklarer halvt grinnende, halvt opgivende omkring afvisningen fra en jobvejleder: *"Fordi han siger, det... det er ovenfra, det er ligesom over... det er ikke mig der bestemmer, der er nogen over mig, der bestemmer på dig, han siger. Men jeg tror, dem over, de ikke kender mig. Jeg vil gerne se dem..."* (Kvinde, 29 år).

For en del af de andre kvinder, de ældre og mere nedslidte, handler frustrationen omkring den manglende anerkendelse og hensynstagen ofte om deres fysiske og psykiske tilstand og formåen og om deres familiesituation. Matchgrupperingen tager som udgangspunkt ikke hensyn til f.eks. antal børn. Sprog indgår ligeledes ikke som en faktor, ligesom helbredsproblemer skal afklares og evt. kan tilbydes sygeforløb/-kurser, der tager højde for helbredet. Det fremføres også fra flere sider, både professionelle omkring kvinderne og fra Jobcenteret, at sygdom til tider også kan bruges som et skjold, en strategi for at forsøge at undgå at blive kastet ud i noget ukendt og uoverskueligt. På den måde er det helbredsafklarende team i Jobcenteret en ekstra foranstaltning og kan også for kvinderne være en måde at blive placeret rigtigt og få anerkendt deres helbredsrelevante problemer. Samtidig er det dog også vurderingen, at udover de medicinsk påviselige og diagnosticerbare sygdomme, så har mange af kvinderne psykosomatiske og psykiske problemer, der vanskeligt lader sig måle og bevise. Udover de krigs- og flugtrelaterede traumer, er mange dybt påvirkede af de forhold, de lever under og med. Hverdagens mange problemer og selve marginaliserings- og minoritetsvilkåret har ifølge mange kontekstinformanter sat sit præg på mange af kvinderne.

Jobcenteret har et klart mandat om den kortest mulige vej til selvforsørgelse for de borgere, der er tilknyttet. Logikken er, at ud fra inddelingen i matchgrupper, skal borgeren hjælpes til den kortest mulige vej til arbejdsmarkedet. Heroverfor er der en gruppe kvinder, som pga. deres modtagelse af kontanthjælp og pga. de nye beskæftigelsesregler, nu er kommet i kontakt

med Jobcenteret, ofte som eneste indgang til kommunen. På den ene side giver dette kommunen mulighed for faktisk at nå disse kvinder og rykke dem ud af deres isolation og svære livsvilkår. På den anden side fejler mødet – i hvert fald for kvinderne i denne undersøgelse – fordi kvinder og kommune er meget langt fra hinandens udgangspunkter og behov. Kvinderne har svært ved at passe ind i systemets rammer og fornævnte logik: med deres massive sociale og helbredsmæssige problemkomplekser, manglende motivation, frygt og mistillid i forhold til myndigheder, deres manglende kompetencer i forhold til sproglige og kulturelle koder, for nogens vedkommende en uvilje mod forandringer i almindelighed og arbejde i særdeleshed osv., er de er med andre ord så langt fra arbejdsmarkedet og selvforsørgelse, at Jobcenteret med sine forhåndenværende redskaber kommer til kort overfor dem. Deres manglende systemkompetencer gør dem med andre ord til vanskelige klienter¹¹ i Jobcenteret, hvor udgangspunktet ikke er borgeren som helt menneske, men som arbejdstager.

11: For en beskrivelse af klientgørelsen i mødet med systemet, se Järvinen og Mik-Meyer (red.) (2004).

KAPITEL 7: DILEMMAER I MØDET MELLEM KVINDER OG KOMMUNE

Som ovenstående har givet et lille indblik i, opstår der en række dilemmaer i mødet mellem disse kvinder og kommunen. Det er dilemmaer, som er fremtrædende, og som kræver en stillingtagen fra kommunens side, hvis disse kvinder skal kunne rummes og ikke mindst støttes til at forbedre deres nuværende situation. I det følgende opridses de centrale dilemmaer:

Hvad skal adgangen til disse kvinder bruges til?

De nye kontanthjælpsregler har som nævnt bl.a. gjort, at der i dag er en kontakt mellem kommunen og en gruppe af isolerede kvinder, som ikke hidtil har været i systemet. Spørgsmålet er så, hvordan kommunen vil bruge denne adgang og kontakt? En kontekstinformant bemærkede til oplægget for samtalen omkring, hvordan kommunen kunne gøre det bedre for disse kvinder: *”Altså, jeg grinede lidt af det. Hvad med at gøre det ordentligt for de borgere, I har fat i. Hvorfor vil I have fat i nogle andre, hvis I alligevel ikke gør noget ved det?”* (Kontekstinformant). Med ny viden omkring disse kvinders livsvilkår og hverdag følger også en fordring til at bruge denne viden. Det er kommunens opgave at vurdere og beslutte, hvordan.

Beskæftigelse som middel og mål

Dilemmaet omkring beskæftigelse opstår pga. disse kvinders marginaliserede position i forhold til bl.a. arbejdsmarkedet. Hvis der sættes lighedstegn mellem beskæftigelse og integration, er disse kvinder tilsvarende uden for rækkevidde af at blive integreret i det omkringliggende samfund. Som mandatet er i Jobcentrene kan man sige, at beskæftigelse både er middel (til integration, sprog osv.) og mål (selvforsørgelse). Det stiller naturligvis de grupper meget sårbart, der ikke kan indgå i beskæftigelsesforløb – både hvad angår integration og selvforsørgelse.

Hvordan løses sociale problemer, og hvem har ansvaret?

Dette dilemma ligger i forlængelse af ovenstående: Kan sociale problemer løses via beskæftigelsestiltag, hvis de er skånsomme og tager kvindens behov, sygdomme osv. med i betragtning, som f.eks. ved nogle af de mere alternative beskæftigelsesprojekter og –tilbud? I udgangspunktet er det vanskeligt at forene målet om kortest mulige vej til selvforsørgelse med det langsigtede perspektiv, det unægteligt er at hjælpe disse kvinder til at få en sammenhængende hverdag. Ikke alene pga.

tiden og det påkrævede lange seje træk, men også pga. tilgangen, der i disse kvinders tilfælde er mere end dem selv, men også omhandler børn og evt. ægtefæller, dvs. familien som en enhed.

Samtidig er spørgsmålet, hvem der har ansvaret for at løse kvindernes problemer? Og ikke mindst, hvem tager ansvaret? Er det kvinderne selv, er det et område for Beskæftigelses- og Integrationsforvaltningen, for Socialforvaltningen? Mange af disse kvinder er i en situation, hvor det ikke kan forventes, at løsningen kommer fra dem selv. De er i en sårbar og udsat position, der kræver, at de får hjælp til at komme ud af den. Der er igen et stort behov for, at de forskellige instanser samarbejder omkring disse kvinder: At beskæftigelsesområdet, der har adgangen til kvinderne, arbejder sammen med socialområdet, hvorfra mange af foranstaltningerne skal komme. Erfaringerne med de opdelte forvaltninger og de mange tilknyttede jobvejledere og sagsbehandlere i de forskellige teams er svær at forene med behovet for én koordinerende person/enhed, der skal kunne iværksætte og koordinere alle de initiativer, som kvinderne i dag i et vist omfang selv forventes at kunne, men ikke formår.

Sprog

Sproget er en evig kilde til frustration for disse kvinder. På den ene side skal det ikke tælle med i matchgruppeinddelingen, og på den anden side er det for kvinderne selv (og for mange arbejdsgivere) en meget stor barriere i forhold til at træde ud i samfundet og ind i beskæftigelse og i forhold til at bryde isolationen. Samtidig er det en vigtig faktor i, at kvinderne føler sig umyndiggjorte i mødet med kommunen: De forstår ikke de tilsendte breve, de oplever at sidde til møder uden tolke, de føler sig frataget muligheden for både at forstå beslutninger omkring deres egne sager og ikke mindst deltage i og bidrage til løsninger. Selv om tanken bag f.eks. dannelsen af Sprog og Integration netop er at imødekomme sprog- og tolkebehov hos den gruppe borgere, der ikke behersker dansk, virker det for disse kvinder ikke i praksis. Der er et stort behov for at tage udgangspunkt i, at en kommunikation, der virker, er vigtigere end hvilket sprog, den foregår på. Dette kunne f.eks. imødegås ved at indskærpe, at samtaler aldrig gennemføres uden tolk (som ikke er ægtefællen eller børnene), og ved at den skriftlige kommunikation til disse kvinder kunne foregå på deres modersmål. Sidstnævnte ville yderligere have den fordel at styrke kvindens egen følelse af at være part i hendes proces og styrke hendes selvstændighed ved at undgå, at hun gøres afhængig af f.eks. en ægtefælles sproglige kunnen og fortolkning.

De elementer, som virker, er dem, systemet ikke kan mønstre

Erfaringer fra væresteder og nogle projekter er, at disse kvinder kan hjælpes godt på vej med tid, ressourcer, fleksibilitet, tålmodighed, personlige kontakt og tillid samt individuelle løsninger. Det er samtidig de faktorer, som et system som en kommune har allersværest ved at mønstre med begrænsede ressourcer i forhold til personale, økonomi, tid osv. Der er ingen tvivl om, at der i forvejen bruges mange ressourcer på at imødekomme særlige grupperes særlige behov i kommu-

nen. Sat på spidsen kan med kontekstinformanternes vurderinger spørges, om ressourcerne for det første bruges korrekt, og for det andet om det kunne være hensigtsmæssigt for en så sårbar gruppe som denne at lave en lidt mere langsigtet ressourceberegning, der inkluderer konsekvenserne af, at kvinder og mødre lever socialt, økonomisk og personligt på kanten af samfundet.

Skal være stærk for at være svag

Både kvindernes og kontekstinformanternes vurdering er, at det eksisterende system for at hjælpe er så kompliceret og uoverskueligt, at det i sig selv er en barriere for at bede om og modtage hjælp. Man skal med andre ord være utrolig stærk for at være svag i det offentlige system, og det er disse kvinder ikke. Mange af kontekstinformanterne oplever selv at bruge dage og uger på at lokalisere de korrekte personer og enheder, at rykke for tiltag og hjælp, at klage over manglende eller forkert behandling osv. Det er kræfter og kompetencer, som ingen af kvinderne selv har en chance for at mobilisere, og resultatet bliver derfor ofte, at de fravælger kontakten og dermed hjælpen.

Pisk eller gulerod: At kunne skelne og differentiere

Et stort dilemma for kommunen og for systemet er at kunne skelne og differentiere, hvem der med fordel kan presses i gang, og hvem der knækker under presset. Der er ingen tvivl om, at kommunens ansatte støder ind i mange borgere, der forsøger at slippe for de krav, kommunen stiller, ved at henvise til sygdom, problemer eller andre formildende omstændigheder. Samtidig er der borgere, for hvem sygdom og problemer er meget reelle barrierer for at kunne honorere kravene. Én måde at imødekomme dette er at have tilstrækkeligt med tid og ressourcer til at lave grundige og personlige afklaringer af de meget udsatte borgere for at kunne finde den rigtige løsning frem. Mange kontekstinformanter og en del af kvinderne erkender også, at det ikke er enkelt for kommunen at skelne.

Hvornår har kulturen en betydning?

Der ligger en væsentlig afvejning i, i hvor høj grad og på hvilken måde kultur spiller en rolle i forbindelse med systemets møde med disse kvinder. På den ene side er der faren for at kulturalisere problemer, som i udgangspunktet er sociale, og på den anden side faren for at vælge forkerte tilgange og redskaber, fordi kulturelle baggrunde, traditioner og omstændigheder ikke tages med i betragtning. Mange af de problemer, som disse kvinder har, er økonomiske og sociale og vil som sådan også optræde hos udsatte grupper af dansk oprindelse. Samtidig er der områder, hvor man kan ikke overse f.eks. migrationshistorie og minoritetsvilkåret i det danske samfund. Det handler f.eks. om traumer og sprog. Derudover er der nogle mønstre og traditioner i familierne, som er svære at lukke øjnene for, hvis sagsbehandlingen af kvinderne skal være hensigtsmæssig og have en effekt.

Det er afgørende at kunne skelne og vurdere, hvornår kulturen har og skal tillades at have en betydning, og hvornår ikke. At man på den ene side ikke skrider senere ind over for problemer med vold mod kvinder og børn i familierne med henvisning til anderledes kultur og opdragelsesmønstre i familierne (som flere kontekstinformanter har oplevet), og på den anden side ikke tvinger yngre tvangsægteskabstruede piger til at 'gå hjem og tale med forældrene om det', fordi det vil være anbefalingen til en ung dansk pige med problemer derhjemme (som en kontekstinformant har erfaring med). I forhold til sproget og kommunikationen er det også en afvejning, om det kan have en praktisk og gavnlig effekt med modersmålet og brug af sagsbehandlere med samme baggrund, og hvornår det er rigtigt og rimeligt at tale dansk og tildele borgerne en sagsbehandler uden skelen til køn, baggrund osv.

DEL IV:

**SOCIAL ISOLATION
OG MARGINALISERING**

KAPITEL 8: DEN SOCIALE ISOLATIONS UDTRYK OG KARAKTER

For kvinderne, der har fortalt om deres oplevelser og erfaringer i denne undersøgelse, er der ingen tvivl om, at den sociale isolation former deres liv og hverdag, og at det er en afgørende faktor for deres fastholdelse i marginalisering. På både et personligt og i særdeleshed et samfundsmæssigt plan mangler de kontakter og netværk. Hvis man skal opsummere, hvad der kendetegner den sociale isolation for disse kvinder med anden etnisk baggrund i København, kan man igen se på de tre gennemgående vilkår: Nemlig kvindernes minoritetsvilkår, deres migrationsvilkår og endelig deres øvrige marginaliseringsvilkår.

Det er ikke muligt at fastslå, hvilke vilkår der forårsager isolationen – eller om det er isolationen, der forårsager mange af de øvrige problemstillinger - men der er ingen tvivl om, at kombinationen af de mange forskellige vilkår er gensidigt forstærkende og er med til at fastholde en marginal og isoleret position i det danske samfund. Det varierer mellem kvinderne, i hvor høj grad de er og føler sig fastlåst i deres isolation. De yngre, mere ressourcestærke er i en mindre fastlåst marginalisering, hvor de forskellige vilkår er mere bevægelige og umiddelbart synes lettere at bryde. De øvrige kvinder er i fare for at ende i en permanent social isolation og marginalisering i det danske samfund.

Minoritetsvilkår

Det at være minoritet er ikke i sig selv ensbetydende med en marginaliseret position i majoritetssamfundet, men det øger risikoen i udgangspunktet. For disse kvinder er minoritetsvilkåret uden tvivl en del af den sociale isolations udtryk, og det er i høj grad med til at holde dem fast heri. Minoritetsvilkåret træder tydeligt igennem i kvindernes manglende danskkundskaber samt i deres manglende forståelse af koder og regler i det omkringliggende samfund. De er ikke systemvante og systemkompetente – som mange udsatte danskere – og mangler basal viden om, hvad og hvor de kan henvende sig. Deres mistanke og skepsis i forhold til myndighederne er i sig selv en barriere for at få støtte og hjælp og for at bryde med den sociale isolation.

Derudover giver flere af kvinderne udtryk for, at de føler sig fremmede. Selv om drømmen om at vende tilbage for de flestes vedkommende er opgivet pga. børnenes tilknytning til og muligheder i Danmark, er den ikke erstattet af en følelse af at høre til i det danske samfund. Kvindernes minoritetsstatus er blevet et grundvilkår, som gælder både i Danmark som flygtning eller indvandrere og i deres oprindelseslande som 'danskere' eller 'europæere'.

Migrationsvilkår

Migrationsvilkåret har også udtryk og konsekvenser med stor betydning for den sociale isolation. For kvinderne med flygtningebaggrund er der en række følger af både fysisk og psykisk karakter. Krig, tortur, tab af familiemedlemmer og venner og undertrykkelse er noget af den bagage, som de har med sig fra oprindelseslandet. Derudover er der knyttet stor sorg og bekymringer til de efterladte familiemedlemmer og venner. Det er dog ikke kun kvinderne med flygtningebaggrund, der er i fare for at blive traumatiserede. Flere af de familiesammenførte kvinder oplever et lignende savn af og sorg over afstanden til egen familie. For mange af disse kvinder, har omstillingen til det danske samfund været ensom og uden støtte fra egne familier eller netværk. Flere af kvinderne er blevet familiesammenført til herboende mænd uden at kende til f.eks. deres stofmisbrug eller psykiske sygdom og er endt i skilsmisse og dermed også med at være isoleret inden for deres nye familie og det etniske netværk.

Fælles for disse migrationsvilkår og –konsekvenser er et manglende overskud til at vende sig udad mod det samfund, som de lever i. Uanset om baggrunden er flugt eller familiesammenføring er der et fællesvilkår, som handler om en risiko for at lukke sig om sig selv og ikke involvere sig, heller ikke nødvendigvis med andre fra samme etniske gruppe. Isolationen kan altså hænge sammen med traumer, angst, depression, mens også om skam og om at undgå sladder og indblanding.

Marginaliseringsvilkår

Den sociale isolation er for de fleste af kvinderne en del af et større kompleks af marginaliseringsfaktorer. Isolationen – på et personligt og/eller et samfundsmæssigt plan – går for disse kvinder hånd i hånd med at leve med fysisk og psykisk sygdom, med sparsom hvis nogen kontakt til arbejdsmarkedet (og da som aktivering, projekter eller andet), økonomisk trang kår, vanskelige familieforhold ofte med skilsmisser og til tider også med yderligere stækkende omstændigheder som f.eks. syge eller handicappede familiemedlemmer. Den sociale isolation i form af det manglende netværk bliver således yderligere sat på spidsen af rækken af socioøkonomiske og helbredsmæssige problemer.

Dertil kommer, at tilstanden af marginalisering og social isolation for mange af disse kvinders vedkommende har stået på i mange år. Hvor der for nogen muligvis har været perioder, hvor isolationen har været frivillig eller valgt, er det ikke tilfældet længere. Nye regler om beskæftigelse, statsborgerskab osv. forudsætter en kontakt til og deltagelse i det omkringliggende samfund, som mange af kvinderne har ingen eller meget lidt erfaring med. De oplever kravene som pres og kontrol og som udefrakommende vilkår, som de for det første ikke kan kæmpe imod og som for det andet skubber dem ud i en endnu mere udsat position. Man kan på den ene side sige, at de nye regler ikke i sig selv har skabt den sociale isolation – tværtimod har de bragt mange af disse kvinder og deres tilværelser ud i offentligt lys. På den anden side har de for samme kvinder betydet et yderligere pres og stramninger i forhold til nogle af de andre marginaliseringsvilkår som f.eks. økonomi og (manglende) faglige og dansksproglige kompetencer. Lidt populært

kan man anføre, at kvindernes sociale isolation og marginalisering, som den kommer til udtryk nu, også er et produkt af den nuværende systemtilgang til disse kvinder. Hvor de tidligere måske ikke blev opdaget og ikke var relevante som f.eks. arbejdskraft, er det nuværende fokus på selvforsørgelse og beskæftigelse med til at udstille og forstærke deres marginalisering, fordi de ikke kan magte og leve op til de nye krav.

En særlig social isolation for kvinder med anden etnisk baggrund?

På baggrund af undersøgelsens datamateriale er der ingen tvivl om, at der er en særlig form for – eller grad af - social isolation hos disse kvinder med anden etnisk baggrund.

På nogle punkter minder den sociale isolation, som disse kvinder oplever og overlever, om den ensomhed og sårbarhed som nogle danske udsatte sidder i. Der er mange fællesnævner med f. eks. danske kvinder i en marginaliseret position: At være enlig mor uden at have netværk til praktisk og følelsesmæssig opbakning, at have en psykisk syg, voldelig eller stofmisbrugende ægtefælle, at have en trængt økonomi, at have fysiske og psykiske problemer, at have voksne børn med for travle liv til at tage sig af forældrene. Kombinationen af minoritets, migrations- og marginaliseringsvilkårene giver dog den sociale isolation en særlig karakter for disse kvinder med anden etnisk baggrund – og den stiller tilsvarende særlige krav til at bryde den.

KAPITEL 9: KONSEKVENSER AF SOCIAL ISOLATION OG MARGINALISERING

Konsekvenserne af kvindernes sociale isolation og marginalisering har både en personlig og en samfundsmæssig dimension. På det personlige plan handler det om kvindernes og deres nære familiers liv og livsvilkår, og på det samfundsmæssige plan handler det om sociale og økonomiske vilkår. Mest afgørende, ifølge vores informanter, handler det dog om børnene. I nedenstående opsummeres først de personlige og samfundsmæssige konsekvenser, og derefter behandles afledte konsekvenser i form af børnene lidt mere uddybende i et separat afsnit.

De personlige konsekvenser af den sociale isolation fremgår tydeligt af rapportens foregående kapitler. Konsekvenserne opleves og leves af kvinderne hver dag, i hvad der for nogle minder om en daglig kamp for at overleve. Udover kvinderne selv er deres nære familier på godt og ondt en del af problematikken, idet de både er med til at fastholde kvinderne i isolationen, og for nogle af kvinderne også er eneste egentlige sociale kontakt. Den sociale isolation er tæt forbundet med de livsvilkår, der for mange af kvinderne handler om tunge sociale, økonomiske og helbredsmæssige problemer.

I et vist omfang er omverdenen og den til enhver tid gældende politiske linie med til at forme og påvirke, i hvilken grad kvinderne selv føler sig og opleves som udstødt eller udsat. Det nuværende fokus på beskæftigelse og selvforsørgelse har forstærket betydningen af marginaliseringsvilkår som manglende uddannelse, tilknytning til arbejdsmarkedet og manglende danskundskaber. Systemet har på den ene side tvunget dem ud af en personlig isolation, men har på den anden side tydeliggjort og forstærket den sociale isolation og utilstrækkelighed i diskrepansen mellem kvindernes ressourcer og formåen og systemets krav og målsætninger. Ifølge kvinderne selv føler de sig presset i hidtil uset grad, og det hæftes i deres historier sammen med økonomiske og beskæftigelsesmæssige krav. Krav om og fokus på selvforsørgelse, aktivering og deltagelse har paradoksalt nok udstillet kvinderne og bragt dem endnu længere væk fra integration – i den forstand, at integration i dag er knyttet til ovennævnte mål. Med den nylige ændring af beskæftigelseskravene for kontanthjælpsmodtagere fra 300 timer til 450 timer må det formodes, at mange af de kvinder, som i dag ikke kan leve op til kravene, i endnu højere grad vil knække under presset og fjernes sig endnu længere væk fra integration via beskæftigelse. Flere af kvinderne i undersøgelsen har oplevet at miste kontanthjælpen pga. 300-timers reglen og med de nye stramninger vil dette sandsynligvis ramme endnu flere.

I forlængelse heraf er der disse mere håndgribelige konsekvenser, der handler om arbejdskraft, ressourcer og økonomi. Det er en dobbelt problemstilling, som handler om kortsigtede og langsigtede perspektiver. På den korte bane er konsekvenserne af den nuværende situation, at

kvinderne i mindre grad skal være økonomisk forsørgede af kommunen, men at der til gengæld bruges mange ressourcer på at sikre, at de bliver i systemet og på at forsøge at iværksætte foranstaltninger, der kan rumme dem. På den lange bane er der dog store omkostninger forbundet med den sociale situation, som de og deres familier sidder i og som ikke bliver adresseret i den kortest mulige vej til selvforsørgelse. I forhold til et arbejdsmarkedsperspektiv må man formode, at der ikke ud fra en samfundsmæssig betragtning ligger store arbejdskraftreserver gemt i denne gruppe, men at der på et menneskeligt plan kan være meget at hente i forhold til at nedjustere succeskriterierne fra at blive selvforsørgende til at blive selvkørende og sammenhængende som kvinder og som mødre.

På det samfundsmæssige plan kommer også lidt mere diffuse begreber som integration og medborgerskab i spil, når man kigger på denne form for social isolation og marginalisering. Ud fra tesen om modborgerskab som en modreaktion på ikke at blive inkluderet, frygter flere kontekstinformanter, at nogle kvinder, og måske i særdeleshed børnene, er i farezonen for at melde sig helt ud af de samfundsinstitutioner, som de ikke føler hverken rummer eller ønsker dem.¹² Faktorer som fremmedgørelse, umyndiggørelse og manglende anerkendelse kan være medvirkende til, at nogle vælger at melde sig ud og udvikle en mod-identitet. En kontekstinformant siger i denne forbindelse: *”Og det er jo en stigende problemstilling. Hvis man ... ikke føler sig inkluderet og derfor udvikler sådan et modborgerskab, hvad vi også kan føle nogen gør her, så begynder vi at skabe nogle problemer for os selv”* (Kontekstinformant).

Konsekvenser for børnene

Børnenes opvækst i disse familier har både personlige og samfundsmæssige konsekvenser. Børnene er de primære ofre for kvindernes sociale isolation og marginalisering, og de formes og præges af deres mødres oplevelser med f.eks. kommunen.

På det personlige plan kan man høre fra kontekstinformanterne, at der er mange af børnene, hvis liv i høj grad er underlagt mødrenes og familiernes problemer. Det handler f.eks. om vokse op i hjem med traumatiserede forældre, hvor der skal være ro, hvor mor eller far ligger hele dagen på sofaen, eller hvor den daglige overlevelse er så krævende, at øvrige behov bliver tilside-sat. Det handler også om at vokse op med mødre, der ikke forstår børnenes verden, uanset hvor meget de gerne vil og forsøger, hvor mødrene ikke kan tale med deres kammerater, og hvor de fysiske rammer gør, at der ikke kan komme venner med hjem. Det handler om praktiske begrænsninger og ansvar, hvor børnene ikke økonomisk har samme muligheder for at deltage i aktiviteter som deres jævnaldrende, hvor det er vanskeligt at leve op til den rette beklædning og det rigtige udstyr, hvor børnene får en meget praktisk rolle i forhold til daglige gøremål, hvis mor ikke kan overkomme det, og bliver de små voksne, der må tage ansvar for at kommunikere med omverdenen. Endelig handler det om forældrenes/morens støttende og vejledende funktion,

12: Jagd (2007).

hvor børnene mangler referencer og retningslinier i forhold til små og store udviklinger i deres liv, når hjemmet ikke forstår de sproglige og sociale koder og normer i den verden, som børnene er en del af i skolen og samfundet.

Det er vigtigt at understrege, at kvinderne uden undtagelse ønsker det bedste for deres børn og kæmper for rent faktisk at give dem det ud fra de eksisterende rammer og forudsætninger.

For alle børn, der vokser op under så udsatte livsvilkår, er der selvsagt en række risikoparametre også ud fra en samfundsmæssig betragtning. Børnene er i fare for at bære mange af forældrenes personlige, økonomiske og sociale problemer med sig. Bekymringerne for børnene er meget eksplicitte hos de kontekstinformanter, der har kontakt med denne gruppe af kvinder: *"Den her gruppe borgere, de er i forvejen svage, og de har alle sammen børn, og det er de børn, som vores børn skal vokse op med. Og det er faktisk det, der bekymrer mig allermost, det er, at man udgrænser de her borgere ved at opføre sig på den her måde, ved at handle på den her måde, og det kommer til at have konsekvenser, altså det er mig en gåde, hvordan man på den ene side kan sige 'åh vi må gøre noget, der er bål og brand i gaderne' og så samtidig handle på den her måde, det er mig en gåde"* (Kontekstinformant). Og en anden kontekstinformant opsummerer, hvad hun oplever målet må være i forhold til disse kvinder: *"at blive bedre mødre for deres børn. Simpelthen"* (Kontekstinformant).

Når nogle kontekstinformanter mener, at den form for social isolation, som disse kvinder lever under, er en førstegenerationsproblematik, så er der andre, der er meget uenige heri: *"Og dengang var det 'ja ja, når de ældre de er døde ikke, så kommer de unge, som har gået i skole i Danmark'. Og jeg sagde bare vent... og netop... jeg tror, at tredjegenerations indvandreres børn bliver endnu værre end den anden. Fordi de er identitetsløse. De er hverken det ene eller det andet. De ved ikke, hvilken stol de skal sidde i. Der er ikke nogen stol"* (Kontekstinformant). Isolation, sygdom, traumer og sociale problemer smitter, og børnene er de direkte aftagere. Børnene vil måske ikke få den samme vifte af problemer, i og med at deres minoritets- og migrationsvilkår er anderledes i anden generation, men de vil være sårbare over for konsekvenserne heraf og over for marginaliseringen. Nogle af de kontekstinformanter, der møder f.eks. unge piger med anden etnisk baggrund, er slået over, hvor lidt disse piger faktisk ved om det danske samfund, selv efter 9 års skolegang i en dansk folkeskole.

Ifølge kontekstinformerne skal man være varsom med at tro, at problemerne således forsvinder i takt med generationerne. En af kvindernes døtre oplever, at også hendes børn er tvunget til at slås med mange problemer, også i forhold til at føle sig inkluderet i samfundet. Hun peger f.eks. på det faktum, at nogle skoler deler børnene op i danske og 'fremmede' klasser, hvor også 3. og 4. generation er iblandt. Hun ser det som en faktor i fastholdelsen af minoriteter i en marginaliseret position: *"Altså, vores børns generation, det bliver ikke bedre, det bliver værre, synes jeg. Det går værre. Problemerne bliver noget helt andet end dansk sprog eller dansk andre ting, ikke? Så vores problemer bliver noget andet. Det gør det, og det bliver ikke bedre"*. (Kvinde 28 år).

Endelig er der fra forskellige sider blandt kontekstinformerne stor forundring og bekymring over, at der fra kommunens side ikke er mere fokus på og flere foranstaltninger i forhold til børnene i disse mest udsatte og isolerede familier. Mange oplever en tøvende og langsom reaktion,

når de laver underretninger i forhold til børnene, også når det omhandler mere 'håndgribelige' ting som vold: "Og hun (moren, red.) har simpelthen fået så mange bank, at hun har taget skade psykisk. Så der er altså også nogle børn hjemme hos hende, som egentlig ikke har det godt. Og der prøver vi jo at få en familievejleder fra kommunen ud, men selv sådan en sag kan vores vejleder bokse rundt med i 4, 5, 6 måneder. Det er utroligt, at når hun ringer og siger; 'der er altså nogle børn her, der er i klemme. Kan I ikke handle lidt på det?', at det så ikke kan ske lidt hurtigt" (Kontekstinformant). Der er flere lignende eksempler med meget langsomme reaktionstider, også i forhold til børnene: "Og det synes jeg, det er... hvilket ord kan jeg sætte på, jeg synes det er... jeg kan blive træt bare af at lede efter ordet, at det er... det er ikke rigtigt til at forstå, når man herfra giver så mange signaler, skriftligheder og møder, samarbejds møder, hvor vi virkelig udtrykker bekymring, at vi så kan tale om, at der går et år og tre måneder, og der ingenting er sket" (Kontekstinformant). Selv om kontekstinformerne udtrykker forståelse for, at mange af kommunens sagsbehandlere også er under pres og selv lider under den store udskiftning, er det i forhold til børnene og kvinderne meget sårbart, at det kræver en så massiv indsats at få systemet mobiliseret; en indsats, der i disse tilfælde udelukkende sker, fordi der er væresteder, krisecentre eller andre inde over.

Der er også en kulturel betragtning på ovennævnte problematik omkring at rykke ind i forhold til børnene. Flere kontekstinformerne peger på, at man fra kommunens side viger tilbage og bliver usikre, når det handler om forhold i familier med anden etnisk baggrund: "Jeg tror, man er meget hurtigere til at sætte ind med danske børn, fordi der er det mere tydeligt, der kender man situationen hjemme, og man kender de danske normer. Man har meget sværere ved det, når det er folk fra Mellemøsten f.eks., og man ved, der er en far, der er aggressiv og så videre" (Kontekstinformant). Børnene kan altså blive fanget af systemet i en for stor tilbageholdenhed i forhold til at gribe ind i familierne. De fleste kontekstinformerne er i hvert fald enige om, at det ikke handler om, at man fra systemets side ikke kender til problemerne: "Det er et system, hvor alle børn skal evalueres hele tiden, siden de bliver født. Nærmest inde i mors mave. Altså... Jeg tror, det handler om, man har lukket øjnene. Altså, man ser det, man vil se, ikke?" (Kontekstinformant).

I forhold til konsekvenserne af kvindernes sociale isolation og marginalisering fylder bekymringerne for børnene meget blandt alle informanter, særligt kontekstinformerne der har kendskab til kvinderne og deres familier. Og tankerne omkring at hjælpe og støtte kvinderne er ofte også med deres rolle som mødre for øje.

KAPITEL 10: AT BRYDE DEN SOCIALE ISOLATION OG MARGINALISERING

På baggrund af kvindernes historier og tilkendegivelser om behov og ønsker samt kontekstinformerernes gode og dårlige erfaringer med at nå og løfte kvinder fra denne gruppe, er det muligt at pege på nogle faktorer, der kan have en betydning i forhold til en indsats for at bryde den sociale isolation og marginalisering blandt disse kvinder.

Succeskriterier

Mange af kvinderne knækker på, at de succeskriterier, de mødes med fra kommunen, er så langt fra, hvad de føler sig i stand til at leve op til. Beskæftigelse og selvforsørgelse, eller for nogen bare aktivering af en eller anden art, opleves uoverkommeligt for størstedelen af dem. Det er ikke et spørgsmål om, at de skal lades i fred uden at blive stillet krav til. Der er ingen tvivl om, at erfaringer fra væresteder og projekter er, at kvinderne har godt af og blomstrer ved at komme ud. Det er snarere et spørgsmål om, at de krav, der stilles, skal være realistiske, dvs. at succeskriterierne tilpasses de forhold og forudsætninger, som kvinderne har med sig. Integration handler for disse kvinder i første omgang om at få skabt en kontakt til det omkringliggende samfund, og hvor arbejdsmarkedet som mål er relevant for de yngre, mere ressourcerstærke kvinder i gruppen, så er det ikke nødvendigvis eller ikke overhovedet for den resterende og største gruppe af nedslidte, problemovermandede og ældre kvinder.

Organiseret netværk

For mange af kvinderne er den afgørende faktor i den sociale isolation, at de intet netværk har. Samtidig er de meget langt fra at kunne skabe et på egen hånd. En af de største forskelle ved at komme f.eks. i en forening eller på et værested er ifølge kvinderne selv, at de pludselig får kontakt med kvinder i samme situation. Og selv om det kan tage måneder og år for nogle kvinder at åbne sig og blive trygge nok til at indgå egentlige relationer, så er det en betydelig ting alene det at være tilstede i et socialt forum. Samtidig viser erfaringerne fra kontekstinformererne også, at det kræver en ekstern, stabil og vedvarende organisering at fastholde kvinderne. Kvinderne mødes ikke uden for disse rammer, og det er måske netop det, at andre tager ansvar, viser omsorg, tilbyder te osv., der gør en stor forskel sammen med det forhold, at det er frivilligt, og at der ikke stilles krav om fremmøde, timetal osv. Kvinderne kommer af egen motivation og går igennem mange trængsler for at møde op.

Læring af livs- og levekundskaber

At leve socialt isoleret er samtidig en isolation fra læring, nye indsigter, viden osv. For mange af disse kvinders vedkommende, undtaget igen de yngre, mere ressourcestærke, har mange års ophold i Danmark ikke gjort dem dus med eller vidende om hverken sociale og kulturelle normer og koder eller mere formelle rammer omkring rettigheder og pligter. Mange af projekterne og værestederne oplever, at de skal starte med at introducere helt basale og grundlæggende levedskaber, ikke mindst i forhold til børn, opdragelse og sundhed. Alene det at de kommer ud, får ny viden og indsigt, lærer at orientere sig kan således gøre dem til bedre mødre for deres børn.

Den mere lavpraktiske tilgang involverer også at fokusere på at lære dansk i en grad, hvor de kan begå sig i hverdagen ved indkøb, småsamtaler med naboer og pædagoger i børnenes institutioner osv. Mange af kvinderne fremhæver på den ene side det overvældende ønske om at kunne tale dansk, men har på den anden side opgivet at lære det. Mange har store indlæringsvanskeligheder, men i trygge rammer, med stille tempo og bundet til konkrete aktiviteter som f.eks. madlavning, ender mange af kvinderne efter mange års forgæves forsøg alligevel med at lære.

Identifikation og inspiration

Disse kvinder har ikke nogen at spejle sig i og har aldrig haft det i forhold til en dansk måde at gøre tingene på, f.eks. at være i arbejde for kvindernes vedkommende. Der er flere interessante eksempler fra både kvinderne selv og fra kontekstinformanterne omkring større børn som rollemodeller for deres forældre. Nogle af de ældre kvinder er på initiativ af deres børn begyndt at komme i et værested en gang imellem, og andre opdager via deres voksne døtres arbejde, at det kan lade sig gøre. På sin vis bliver de voksne børn rollemodeller og inspiration for deres mødre. Der ligger også heri en formodning om, at det kræver påvirkning og støtte fra det nære netværk, hvor voksne børn altså er én mulighed, men mændene så absolut også kunne være relevante at mobilisere og holdningsbearbejde i forhold til at bryde den sociale isolation for kvinderne.

Udnyttelse af eksisterende viden og erfaringer

Der ligger meget viden og mange erfaringer rundt omkring i væresteder, foreninger og projekter, som i forskellige grader er lykkedes med at få adgang til de isolerede kvinder, og som har formået at gøre en positiv forskel for dem. Fællesnævneren i deres i øvrigt forskellige tilgange er en helhedstanke, hvor små og store problemer i kvindernes liv påtales, adresseres og forsøges løst. Det kræver på den ene side, at kvinderne mødes og ses, der hvor de er, og på den anden side at der er mod og ressourcer til med kontinuitet, stabilitet, tid og tryghed at flytte dem fra den fastlåste situation, de sidder i. Det kræver at lytte til dem og forstå dem, men samtidig også føre dem videre. Derudover handler det også om, at disse steder er lykkedes med at vinde kvindernes tillid, at indsatsen er vedvarende, og ikke mindst at de ansatte ikke skyr væk fra at gå ind i svære problemstillinger, uanset hvor prekære og kulturelle de fremstår.

KAPITEL II: BETRAGTNINGER OMKRING INDSATS OG TILGANG

I forhold til rapportens kortlægning og observationer rejser der sig en række forhold, som må tages med i betragtning i forhold til en løsningsfokuseret tilgang til kvindernes situation. Der er en række grundlæggende pointer, som løsninger og handlingsanvisninger kan tage afsæt i.

For det første er det indtrykket på baggrund af erfaringer fra både kvinderne selv og ikke mindst kontekstinformerne, at det drejer sig om en begrænset gruppe af kvinder og familier i København, der lever med denne ekstreme grad af problemkomplekser. Et par af kontekstinformerne taler om, at det drejer sig om få hundrede familier i København, der i den grad er ramt, men det er uden for denne undersøgelse at lave en egentlig vurdering af det. Disse kvinder er kommet til Danmark i en tid, hvor den opsøgende og kontrollerende indsats over for disse grupper var anderledes og mindre, og det må formodes, at færre af de nyankomne er i lige så umiddelbar risiko for at ende i en tilsvarende fastlåst marginalisering. Sidstnævnte forudsætter dog, at de nyankomne faktisk fastholdes i systemet, og at der sættes forebyggende ind i forhold til de risikofaktorer, der også vedrører minoritets- og migrationsvilkårene.

For det andet – og i forlængelse af ovennævnte – er problemer og løsninger ikke begrænset til kvinderne selv, men tager deres familier og umiddelbart nære med sig. Det gør de både i negativ forstand – at marginaliseringen og dens konsekvenser smitter og altså berører flere end kvinderne selv – og i positiv forstand - at indsatser og positive tiltag også vil sprede sig og gavne flere end de direkte implicerede. Det er således afgørende, at kvindernes nære kontekst tænkes ind i det samlede billede af både problemer og løsninger. Mens nogle problemstillinger har kvinderne som deres primære centrum, f.eks. i forhold til deres sproglige, faglige og personlige kompetencer og behov, så er der behov for at håndtere familien som enhed. Det handler i høj grad også om relationerne inden for familierne, om børnenes trivsel og udvikling, om hendes ansvar og rolle som mor, om mandens rolle osv. Der er med andre ord brug for en helhedsorienteret tilgang til kvindernes sociale isolation og marginalisering. Med til dette hører behovet for en fleksibel, individuel og langsigtet tilgang.

For det tredje er det væsentligt at lave en fordomsfri og pragmatisk afvejning af det kulturelle og etniske aspekt af problemstillingen. På den ene side er der tale om problemer og historier, som ikke kan reduceres til kulturelle forskelle. Deres problemer er sociale og økonomiske og skal også angribes som sådan. På den anden side er der nogle forhold, der er direkte relaterede til migration, minoritetsstatus og traditioner, og som er vanskelige at tilsidesætte. I tilgangen til kvinderne og deres familier handler det altså også om kultur- og baggrundsspecifikke forhold omkring f.eks. synet på myndigheder samt manglende forståelse af og viden om det danske samfunds formelle og uformelle regler og normer.

Endelig - *for det fjerde* - er det en gruppe af kvinder, som trods systemets mange tilbud, foranstaltninger og hensyn, ikke desto mindre er faldet igennem. Det er ikke muligt at konkludere, hvorvidt de pågældende kvinder i undersøgelsen er en undtagelse til et ellers fungerende system, eller om systemet faktisk har vanskeligt ved i praksis at rumme gruppen af udsatte som helhed. Faktum er i hvert fald, at disse kvinders erfaringer med og kontakt til kommunen i bedste fald er uden virkning og i værste fald bidrager til deres sociale isolation og marginalisering. Disse kvinders behov og problemer kalder i den grad på en styrket social indsats, som er svær at dække udelukkende med et beskæftigelsesfokus og via Jobcentrene.

LITTERATUR

Agulnik, Phil, Hills, John, Grand, Julian le & Piachaud, David (2002): *Understanding social exclusion*, Oxford: Oxford University Press

Andersen, Jørgen Goul & Jensen, Per H., eds. (2001): *Marginalisering, integration, velfærd*, Aalborg: Aalborg University Press

Andersen, Marie & Malmborg, Esther (2008): *Muhabet – en oase i byen. En erfaringsopsamling og beskrivelse af værestedet Muhabet*, København: SPUK

Bach, Henning Bjerregaard & Larsen, Brian (2006): *300-timers-reglen. Betydningen af 300-timers-reglen for gifte kontanthjælpsmodtagere*, København: Socialforskningsinstituttet

Baggesgaard, Kirsten Seeberg (2004): *Anbefalinger fra Projekt Kvindeliv – arbejdsliv – et integreret liv*, Århus: Fonden Projekt Sekretariatet

Beskæftigelsesministeriet (2002): *Handlingsplan for Flere i arbejde*

Beskæftigelsesministeriet (2005): *Bekendtgørelse af lov om aktiv socialpolitik*, LBK nr. 1009 af 24/10/2005

Beskæftigelsesministeriet (2007): *Bekendtgørelse af Lov om en aktiv beskæftigelsesindsats*, LBK nr. 1074 af 7/09/2007

Bjørn, Niels Henning ed.(2002): *Indenfor – udenfor. Resultater og perspektiver fra Socialforskningsinstituttets forskning om integration og marginalisering*, København: Socialforskningsinstituttet

Carrasco, M., Kampp, D. & Agerbæk, P. (2005): *Afsluttende rapport for projekt Et skridt nærmere arbejdsmarkedet – Vejledning af flygtninge og indvandrerkvinder med ringe eller ingen tilknytning til arbejdsmarkedet på Nørrebro og i Nordvest*, København (upubliceret)

Christy, Nadja (2007): *Evaluering af Kvindeprojektet i København. Et frivilligt integrations- og beskæftigelsesprojekt for etniske minoritetskvinder under Dansk Flygtningehjælp*, København: Dansk Flygtningehjælp

Dyrborg, Ulla (red.) (2005): *Etniske minoriteter – et nyt proletariat?*, Social forskning, Temanummer, København: Socialforskningsinstituttet

- Ejrnæs, Anders (2008): *Integration eller isolation?*, Nyt fra Samfundsvidenskaberne
- Gilliam, Laura (2006): *De umulige børn og det ordentlige menneske. Et studie af identitet, ballade og muslimske fællesskaber blandt etniske minoritetsbørn i en dansk folkeskole*, ph.d. København: Danmarks Pædagogiske Universitet
- Hansen, Finn Kenneth og Hansen, Henning (2004): *Starthjælp og introduktionsydelse – Hvordan virker ydelserne?*, København: CASA (Center for Alternativ Samfundsanalyse)
- Ipsen, Sanne, Kolstrup, Ane og Hansen, Henning (2006): *Indvandrere uden for arbejdsstyrken i Københavns Kommune*, København: CASA (Center for Alternativ Samfundsanalyse)
- Jagd, Christina Bækkelund (2007): *Medborger eller modborger: dansksomaliernes kamp for at opbygge en meningsfuld tilværelse i det danske samfund – gennem et arbejde*, København: Institut for Antropologi
- Jakobsen, Vibeke og Dahl, Karen Margrethe (2005): *Køn, etnicitet og barrierer for integration*, København: Socialforskningsinstituttet
- Järvinen, Margaretha og Mik-Meyer, Nanna (red.) (2004): *At skabe en klient – Institutionelle identiteter i socialt arbejde*. København: Hans Reitzels Forlag
- Järvinen, Margaretha, Nielsen, Jørgen Elm og Mortensen, Nils (2002): *Det magtfulde møde mellem system og klient*, Århus Universitetsforlag
- Kristiansen, Maria, Munch-Petersen, Mette, Diderichsen, Finn & Krasnik, Allan (2007): *Borgerrettet forebyggelse og lighed i sundhed – planlægning af forebyggende indsatser til socialt udsatte grupper*, København: Sundhedsstyrelsen
- Københavns Kommune (2008): *Analyse af levevilkår og fattigdom i Københavns Kommune*, Socialforvaltningen, Projektkontoret
- Københavns Kommune (2008): *Kildevældsparken: 2008-2009 årsplan*, København: Københavns Kommune, Børne- og Ungdomsforvaltningen
- Københavns Kommune (2005): *Marginalisering*, Notat fra Statistisk kontor, Københavns Kommune
- LG Insight (2006): *Evalueringsrapport: Den beskæftigelsesfremmende indsats for flygtninge- og indvandrerkvinder samt familiesammenførte*, pulje under Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration, Odense: LG Insight
- LG Insight (2005): *Interesser og holdninger til arbejde. Fokus på indvandrerkvinder og beskæftigelsesindsatsen*, Odense: LG Insight

LG Insight (2004): *Kvinder fra tredjelande og deres arbejdsmarkedstilknytning på Fyn. Livs- og arbejdsstrategier*, Odense: LG Insight

Malmgren, Marianne (2004): *Kringlebakken – integrationsprojekt for piger og kvinder*, København: CASA (Center for Alternativ Samfundsanalyse)

Malmgren, Marianne (2002): *Indvandrere Kvindecetret*, København: CASA (Center for Alternativ Samfundsanalyse)

Mikkelsen, Flemming (2001): *Integrationens Paradoks. Indvandrere og flygtninge i Danmark mellem inklusion og marginalisering*, København: Catinét.

Munck, Susanne (2004): *Frem i lyset. Kvalitativ analyse vedrørende barrierer for deltagelse i beskæftigelse – for udvalgte grupper af indvandrerkvinder*, udarbejdet af FAKTI (Foreningen af Kvinder til Fremme af Integration)

Munk, Martin D. (2002): *Køn, marginalisering og social eksklusion*, København: Socialforskningsinstituttet

Mørck, Line Lerche og Nielsen, Kurt Aagaard (2006): *Grænsefællesskaber – læring og overskridelse af marginalisering*, Roskilde: Roskilde Universitetsforlag/Forlaget Samfundslitteratur

Rambøll Management og Arbejdsmarkedsstyrelsen (2008): *Evaluering af Ny Chance til Alle, midtvejsevaluering*

Schneidermann, Christel & Hansen, Kira Gilling (2004): *Pailletten – et sted hvor mennesker mødes. En beskrivelse af integrationsprojektet Pailletten anno 2004*, København: Københavns Kommune

BILAG I - IDÉKATALOG

Als Research er på baggrund af undersøgelsen *Socialt isolerede kvinder med anden etnisk baggrund i Københavns Kommune* blevet bedt om at udforme et idékatalog med inspiration til indsatser og initiativer til forbedring af kvindernes situation. Nedenstående idéer og forslag er målrettet Københavns Kommunes sociale indsats, men angår også problemstillinger, der rækker udover kommunens egne regler og retningslinier.

Det ligger ikke i undersøgelsens mandat eller rammer at vurdere idéerne i forhold til deres økonomiske og politiske konsekvenser og omkostninger. Idéerne i herværende dokument er udelukkende formuleret ud fra en indholdsmæssig og analytisk faglig dagsorden, hvorefter det er op til kommunen at drage egne konklusioner og sætte dem ind i en større ramme af eksisterende indsatser og tiltag på den ene side og nationale love og retningslinier på den anden side.

Idéer og forslag præsenteres i det følgende i uprioriteret rækkefølge. De skal ikke læses som en samlet opskrift, men som enkeltstående forslag. Der indledes med de bredere, mere strukturelle idéer og bevæger sig i retning af mere snævre, konkrete forslag.

Idéer og forslag

Helhedsorienteret indsats: Indsatsen over for disse kvinder og deres familier skal være helhedsorienteret, favnende hele familien og alle de nødvendige kommunale instanser. I og med det er en begrænset gruppe, bør det overvejes, om man kan tildele ressourcer til at strække indsatsen ud til at lave systematisk og koordineret erfaringsudveksling også med praktiserende læger, sundhedsplejersker, pædagoger og lærere m.v.

Opprioritering af den sociale indsats: Opdelingen af den beskæftigelsesmæssige og den sociale indsats betyder for disse kvinder en manglende eller helt fraværende social indsats, da deres kontakt er til Jobcenteret. Med mange kontekstinformanters ord er den sociale indsats blevet udsultet og trængt tilbage i forhold til den beskæftigelsesmæssige. Mens det muligvis er hensigtsmæssigt for store dele af borgere i kommunen, er det det langt fra for disse kvinder.

Fred dem uden at lade dem være i fred: Det anbefales, at de mest udsatte og de ældre af de socialt isolerede kvinder ikke lades i fred, men fredes i forhold til de almene krav og betingelser, der stilles til kontanthjælpsmodtagere. Kontekstinformanterne fortæller om kvinder, der nærmer sig 60, er fysisk og psykisk meget sårbare, aldrig har været ude før, og som knækker på at blive sendt i arbejdsprøvning. Der efterlyses en vurdering af og differentiering af kvinderne, der går ud over her-og-nu målsætninger og tænker et lidt længere perspektiv ind. At det ikke

bliver så hurtigt som muligt, men så helt som muligt. For nogle af de mest udsatte kvinder kan det f.eks. dreje sig om at blive tilknyttet et værested som en permanent løsning, der tilfredsstiller og opfylder beskæftigelseskravene.

En institutionaliseret forebyggelsesmodel: Det anbefales, at der udtænkes en ny og lokal model til forebyggelse og opfølgning på de særligt udsatte familier. Det kunne have form af lokale fora for socialcentrenes relevante teams, skoleledere, institutionsledere osv., hvor der kan diskuteres sociale problematikker, forebyggende tiltag m.v. regelmæssigt. Det vil sikre, at der er skabt rammerne for samarbejde og dialog i forhold til konkrete problemer, at der både i forvaltningen og i marken er en gensidig føling med problemer og med hinanden, og at der udveksles gode og dårlige erfaringer i forhold til de mest udsatte borgere.

Blikket på de nyankomne: Reglerne og rammerne for de nyankomne familiesammenførte er i langt højere grad opfølgende og kontrollerende end tidligere. Det anbefales dog, at man skærper blikket på de selvforsørgede til trods for, at de allerede er i systemet i dag. Såfremt det er muligt, kan det f.eks. være pligt, på linie med modtagere af introduktionsydelsen, om at skulle deltage i sprog- og samfundsundervisning; at der indgås en aftale med mentorer/frivillige om fast tilknytning til de yngre kvinder; at der gives information og oplysning om hjælp og støttende foranstaltninger, som kan opsøges på egen hånd; at de støttes i at uddanne sig på linie med danske unge osv. Herudover, at socialforvaltningen skærper samarbejdet med væresteder osv., hvor kvinderne kan henvises for netværk og social kontakt, og at de boligsociale indsatser støttes i at lave aktiviteter henvendt f.eks. til unge mødre og døtre, således at barselsperioden ikke bliver en anledning eller startskud til social isolation.

Holdningsbearbejdelse af mændene og støtte til selvstændiggørelse af kvinderne: Der bør tænkes i at rette en indsats mod de mænd og ægtefæller, som er afgørende for, at kvindernes sociale isolation brydes. Det handler om at bevidstgøre og holdningsbearbejde i forhold til f.eks. ansvarsfordeling i hjemmet, at støtte kvinderne i at deltage i samfundet og på arbejdsmarkedet osv. Det er et vigtigt tidspunkt at gribe chancen for at støtte en del af de yngre kvinder i deres spirende og igangværende kønsrolleopgør i familierne. Der kunne f.eks. tænkes i mandlige identifikationsmodeller fra de etniske miljøer.

Der bør sættes på at give kvinderne redskaber til at få kontrol med eget liv i højere grad end i dag og at gøre dem mere uafhængige af deres ægtefæller. Det handler f.eks. om at gå udenom de dansksproglige begrænsninger, der kræver ægtefællens tolkning og fortolkning af breve og samtaler. Det handler også om at give redskaber til at klare sig selv, f.eks. via samfunds- og forældrekurser (f.eks. som aktiveringsprojekter), hvor kvinderne får viden om støtte- og hjælpeforanstaltninger, herunder f.eks. krisecentrene.

Én primær sagsbehandler: Der bør tildeles én primær sagsbehandler på tværs af Jobcenter og Socialcentre/teams, der har det overordnede ansvar for at koordinere de forskellige instansers indsatser og for at lave regelmæssig opfølgning, også på det sociale område. Sagsbehandleren bør, hvor det er hensigtsmæssigt, varetage hele familiens sag.

Der bør tilbydes en bisidder eller system-mediator til de mest sårbare og udsatte kvinder. Det kan f.eks. være en kontaktperson fra en forening eller værested, som kvinden selv kan pege på, eller kommunen kan stille en ekstern person til rådighed. Vedkommende skal være kvindens 'advokat' i forhold til at hjælpe med kommunikationen til kommunen, sidde med ved møder, skaffe viden og besvare spørgsmål osv. Denne person kan enten være tilknyttet kvinden alene eller familien som enhed, hvor dette skønnes hensigtsmæssigt. Funktionen er dels praktisk og dels en tillids- og tryghedsforanstaltning, der skal forbedre sagsbehandlingen.

Bedre kommunikation på modersmålet og en generel forenkling af kontakten til kommunen: Både den skriftlige og mundtlige kommunikation bør så vidt muligt foregå på modersmålet for at sikre, at ikke danskkyndige kvinder dels forstår og dels gives mulighed for at deltage i deres egen sag. Den skriftlige kommunikation (f.eks. i forhold til standardskrivelser) bør udsendes på modersmålet, ligesom det bør indskræpes, at der aldrig afholdes møder eller samtaler uden tilstedeværelse af en tolk.

Der kan med fordel laves en indsats for at give en samlet, bedre og mere simpel præsentation af kommunen, dens instanser og tilbud, enten i form af fremmedsprogede hjemmesider eller endnu bedre via skriftligt materiale.

Ud fra lignende tanke som f.eks. Servicebutikkerne og Borgerservice, bør der skabes mulighed for at forenkle kontakten til kommunen, f.eks. direkte via egen sagsbehandler frem for en fremmed hver gang eller en telefon, hvor der skal trykkes igennem utallige numre og instanser for at nå den planlagte destination.

Bedre råd, vejledning og støtte i kvindernes omgivelser: Der bør udarbejdes en ordning, hvor f.eks. faste væresteder med socialrådgivere tilknyttet kan få tildelt timer og ressourcer til at varetage den del af sagsbehandlingen, som juridisk og etisk kan uddelegeres. En del af kvindernes sager foretages allerede uformelt i en del væresteder, og dette ville være en måde at sikre sig, at kvinden forbliver tryk ved sagens behandling i kendte omgivelser, at værestedet sikres ressourcer til at gå ind i kvindernes sager, og at kommunen får en mulighed for at indgå samarbejde om og få indsigt i sagens gang.

Samfunds- og forældrekurser på modersmålet: I lighed med de kurser, som nyankomne får tilbudt i samfundsforståelse, bør overvejes et tilsvarende tilbud målrettet nogle af de mest socialt isolerede kvinder i kommunen. Kurserne skal omhandle basal viden om det danske samfund, rettigheder og pligter og foregå på modersmålet eller med tolk. Frem for de nyankomnes 20 timers forløb skal der sættes på et længere mindre intensivt forløb. Kurset kunne evt. tilrettelægges i regi af væresteder, boligsociale projekter, foreninger eller andre steder, hvor kvinderne allerede kommer og fungerer som aktiveringsprojekt, der opfylder beskæftigelseskravene.

Man bør i denne oplysningsindsats indtænke materialer om forældreskab og undervisningskulturen i folkeskolen. Disse kurser bør have til formål at gøre de mest isolerede kvinder til bedre og mere støttende forældre for børnene i skolen og indirekte at bryde deres isolation. Det kunne

være samtaler og undervisning i, hvordan det danske system virker, hvad skolen forventer af forældrene, hvad forældrene forventer af skolen osv. Undervisningen anbefales organiseret som uformelle formiddagsmøder for mødre, og det kan suppleres med kurser i sprog, matematik osv. for at sætte dem i stand til at hjælpe børnene med lektier osv.

Holdningsbearbejdelse/imagepleje i forhold til synet på kommunen: Mistillid til og frygt for kommunen er en væsentlig barriere for, at kvinderne opsøger og modtager hjælp. En imagekampagne henvendt bl.a. til boligområder og til de mest udsatte borgere – i særdeles familier med anden etnisk baggrund – kan rykke ved den skepsis og mistillid, som i dag præger kontakten til kommunen.

Støtte- og omsorgsperson til de mest udsatte familier: For de mest udsatte familier kunne det være hensigtsmæssigt at have tilknyttet en støtte- og omsorgsperson. Funktionen skal primært være social: Ved personligt kendskab og tillid at klæde familien bedre på i forhold til hverdagens problemer, at introducere sociale og kulturelle tilbud, at gå med til lægen, at give kendskab til danskere og det danske samfund, at hjælpe med at danne nye netværk og indgå i aktiviteter, at hjælpe børnene i gang med fritidsaktiviteter m.v.

Tilpassede og fleksible beskæftigelsestilbud: Der er stor mangel på beskæftigelsestilbud og jobs, som undersøgelsens kvinder ville kunne varetage. F.eks. kunne man tænke i kooperativer, hvor foreninger og væresteder kunne danne rammen om at iværksætte beskyttede erhverv for disse kvinder, med sigte på at sælge produkterne. Det kunne f.eks. være madlavning (à la Etniske Kogekoner fra IA Erhverv), syning eller lignende. Ligeledes kunne satses på jobs på det ordinære arbejdsmarked, som er tilpasset kvindernes psykiske og fysiske forudsætninger, f.eks. 2-3 timer dagligt i nærområdet som medhjælp i institutioner, udpakning af varer på lager, tilberedning af frokost på arbejdspladser, osv. Med andre ord, andre tilbud end 30 timers rengøring. Det ville ydermere være en måde at starte kvinderne langsomt op, at give dem selvtillid og afklaring i forhold til faktisk at kunne varetage et lønarbejde.

Det anbefales at lave et jobkatalog over tilpassede og fleksible beskæftigelsestilbud, som distribueres bl.a. til væresteder, boligsociale projekter, og kvindeforeninger, hvor kvinderne kan blive introduceret for mulighederne på arbejdsmarkedet af dertil knyttede tillidspersoner.

Støtte de eksisterende initiativer: Der er væresteder, foreninger osv. i Københavns Kommune, som har adgang til disse kvinder, og som på trods lykkes med at rykke kvinderne i retning af en bedre tilværelse for dem selv og deres børn. Disse steder får samtidig udrett kvindernes sociale problemer, givet dem redskaber til at klare hverdagen, undervist dem i sprog, givet dem viden om sundhed, motion, kost osv. Væresteder som f.eks. FAKTI og Kringlebakken når grupper af hhv. ældre og yngre kvinder, som ellers ingen kontakt har til det danske samfund. Frem for at igangsætte nye og midlertidige projekter, anbefales det at støtte eksisterende tiltag, som gennem et årelangt arbejde har haft succes med at etablere kontakt til målgruppen. Det er altafgørende for kvinderne i denne undersøgelse, at der i tilbud og aktiviteter er kontinuitet og personlig kontakt. Det kan disse steder, som i dag lider under at bruge mange ressourcer på at overleve

og fundraise frem for at bruge dem på kvinderne. Disse steder kan være værdifulde bidrag og samarbejdspartnere til en offentlig indsats og har samtidig ikke sårbarheden ved at være afhængige af frivillige og skiftende kræfter, ligesom de typisk har professionel socialrådgivning ind over, enten som frivillig rådgivning eller som en del af den faste stab.

Hurtigere og bedre sociale foranstaltninger: Der skal reageres hurtigt og overbevisende på underretninger og anmodninger om hjælp til sociale indsatser i forhold til f.eks. kvindernes børn. Det forudsætter en koordinerende instans i kommunen, som har ressourcer og mandat til at rykke øjeblikkeligt på sager, hvis det skønnes nødvendigt. En slags social task force, der kan igangsætte, koordinere og styre de nødvendige tiltag i forhold til familien som enhed. Tilsvarende for de traumatiserede kvinder/familier, hvor ventelister for at få hjælp til traumebehandling er meget lange, og indsatsen er spredt og vilkårlig. Kommunens egen institution NOOR ville kunne rumme en del af denne gruppe kvinder med sin helhedsorienterede indsats. Man kunne med fordel prioritere sådanne indsatser og supplere og styrke dem med en familiebehandlingstilgang.

Et kommunalt finansieret, kommunalt uafhængigt borgerhus: Flere kontekstinformanter anbefaler kommunen at overveje at stille et hus til rådighed, som kunne danne rammen om en samlet social og frivillig indsats. Et værested i stort format, hvor der kunne samles aktiviteter for kvinder, børn, familier; hvor kvindegupper, Mødrehjælpen, psykologer osv. var repræsenteret, og hvor man kunne få vejledning om sociale og juridiske spørgsmål. Med andre ord, et borgerhus, som kommunen faciliterer, men som samtidig er uafhængigt af kommunen; et mellemlid mellem borger og kommune. Mange peger på, at et sådan sted ville kunne være netværksskabende i sig selv – et fysisk sted at komme og være – samtidig med at f.eks. kvinder, som i denne undersøgelse, ville vide, hvor de kunne opsøge og få hjælp. Alternativt kunne der være flere lokale huse med samme funktion.

Bedre muligheder for selvforsørgede: De kvinder, som er selvforsørgede, er i endnu større risiko for at blive isolerede, da de ikke har en nødvendig kontakt til kommunen via sociale ydelser. Der bør sættes på at give bedre muligheder for f.eks. gratis undervisning og tilbud. Ligeledes en indsats for at oplyse disse kvinder om, hvor der er muligheder for støtte og vejledning. Mange af kvinderne i denne undersøgelse har været i Danmark siden før de eksisterende regler trådte i kraft og har derfor ikke haft integrationssamtaler og været tilknyttet Integrationsgruppen for familiesammenførte de første 3 år. Trods de nye reglers mere proaktive og opfølgende karakter for nyankomne, er der dog stadig risiko for, at disse kvinder har minimal kontakt de første 3 år og helt glider af hænde efterfølgende.

BILAG 2 - OVERSIGT OVER KONTEKSTINFORMANTER

Akacieparken
Apostelgårdens Kvindeklub
Askovgården
Baltic
Bethesda
Dannerhuset
Dansk Flygtningehjælp
Den åbne dør
Etnisk Rådgivningscenter NOOR
Fakhras Kvindeklub
FAKTI
Frivillighuset, Dansk Flygtningehjælp
Garvergården
Indvandrerkvindecenteret
Jobpatruljen, Mjølnerparken
Jobrådgivningen, Urbanplanen
Job- og Uddannelseshuset, Tingbjerg-Utterslevhuse
Kildevældsparkens legeplads og kvindegruppe
Kofoeds Skole
Kringlebakken
Kvindehjemmet
Kvindeklubben Dybet
Kvinderådgivningen
Kvinfo
Mjølnerparkens Kvindeklub
Muhabet
Mødestedet
Områdesekretariatet, Tingbjerg-Utterslevhuse
Partnerskabet
Projektbasen
Rehabiliteringscenter for etniske kvinder i Danmark
RekrutteringsCenteret
Servicebutikken Nørrebro
Settlementet
Sjælør Kvindeklub

Sjælør Multikulturelle Kvindeforening
Somalisk Kvindeklub
Sprog og Integration (Jobcenter)
Sydhavnskompagniet
Tværkulturel Psykologisk Rådgivning
Varme hænder, Hovedstadens Røde Kors